

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
SOCIOLOGIJOS IR SOCIALINIO DARBO INSTITUTAS

TAIKOMOSIOS IR TEORINĖS KRIMINOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

Ugnė Rakauskaitė

Kalėjimo turizmas ir kančios reprezentacija: Lukiškių kalėjimo virsmas

Magistro darbas

Darbo vadovė: doc. dr. Maryja Šupa

Vilnius

2026

Turinys

Santrauka	3
Summary.....	4
Įvadas.....	5
1. Buvusių kalėjimų transformacijos ir reprezentacijos teorinės prielaidos	8
1.1. Erdvės ir funkcijos transformacija.....	8
1.2. Bausmės reprezentacija ir naratyvų konstravimas.....	10
1.3. Emocinis patyrimas ir baudžiamasis stebėjimas	12
1.4. Politiniai ir ekonominiai transformacijos aspektai	15
2. Tyrimo metodika	18
3. Lukiškių kalėjimo reprezentacijos masinėse medijose analizė	23
3.1. Kalėjimo erdvė prieš uždarymą.....	23
3.2. Politika, ekonomika ir atminties kontrolė kalėjime.....	25
3.3. Kalėjimo erdvė po uždarymo: transformacija, apibūdinimai ir diskomfortas.....	26
3.4. Nuteistųjų reprezentacija, sensacija ir nutylėjimai	28
3.5. Kalėjimas kaip scena: renginiai ir ironija	28
3.6. Nepritarimas transformacijai ir kalėjimo ateičiai	29
4. Lukiškių kalėjimo ekskursijų turinio analizė.....	32
4.1. Erdvės transformacija: nuo įkalinimo infrastruktūros iki vartojamos patirties	32
4.2. Performatyvumas ir baudžiamasis stebėjimas	33
4.3. Naratyvų pasirinkimas ir vaizdavimas	34
4.4. Humoras, žargonas ir „saugaus atstumo“ kūrimas	36
4.5. Kūno patirtis ir jutiminis poveikis	36
4.6. Gidų tapatybė ir pridėtinė vertė ekskursijoje.....	37
4.7. Dalyvių reakcijos ir baudžiamojo stebėjimo dinamika	37
5. „Trip Advisor“ atsiliepimų apie Lukiškių kalėjimą analizė	40
5.1. Erdvės virsmas, pramogos ir netikėtumas būnant kalėjime	40
5.2. Kalėjimo istorija – Lietuvos istorija?	41
5.3. Komentarai apie nuteistuosius gido ir lankytojų lūpomis	42
5.4. Pasitenkinimas gidu ir humoras apie įkalinimą.....	43
5.5. Erdvės sunkumas, šiurpumas ir kalėjimo turizmas	44
5.6. Nepalankios sąlygos ir nepasitenkinimas turu.....	45
Diskusija	48
Išvados	51
Bibliografija.....	52

Santrauka

Buvusios įkalinimo įstaigos vis dažniau transformuojamos į kultūrinio vartojimo, turizmo ir pramogų erdves, kuriose įkalinimo praeitis tampa lankytojų patirties dalimi. Apžvelgta mokslinė literatūra atskleidė, jog šie procesai analizuojami pasitelkiant tamsiojo turizmo, baudžiamojo stebėjimo ir selektyvios atminties reprezentacijos konceptus, tačiau dauguma tyrimų sutelkti į anglosaksišką ir postkolonijinį kontekstą, o postsovietinės erdvės buvusių įkalinimo vietų transformacijos lieka beveik netyrinėtos. Teorinė analizė parodė, kad buvusių kalėjimų transformacija neišvengiamai susijusi su selektyviu pasakojimo formavimu, baudžiamojo stebėjimo praktikomis ir politiniais bei ekonominiais interesais, kurie kartu kuria specifinį kultūrinį bausmės vaizdinį. Darbo metu buvo atlikta Lukiškių kalėjimo atvejo kokybinė analizė, siekiant ištirti, kokias kultūrinės reikšmės apie bausmę ir įkalinimą konstruoja ekskursijų praktikos, masinių medijų diskursas ir lankytojų patirtys. Tyrimas rėmėsi trimis duomenų šaltiniais: dalyvaujančiu stebėjimu keturiose ekskursijose (dieninėje, naktinėje, istorinėje, angliškoje), 962 masinių medijų straipsnių (LRT, Delfi, 15min, TV3, Lrytas) turinio analize ir 835 „TripAdvisor“ lankytojų atsiliepimų analize. Visų šaltinių medžiagai taikyta kokybinė turinio analizė, kurioje pradinės kategorijos suformuotos remiantis keturiomis teorinėmis dimensijomis, paliekant galimybę atsirasti iš duomenų kylančioms kategorijoms. Tyrimo rezultatai parodė, jog nors erdvė oficialiai perkvalifikuota į kultūros centrą, kalėjimo tapatybė išlieka pagrindiniu vietos suvokimo elementu, aktyviai konstruojamu per performatyvias praktikas ir medijų diskursą. Ekskursijų analizė atskleidė, kad gidai atkuria kalėjimo praktikas – imituoja prižiūrėtojų elgseną, naudoja komandines intonacijas ir pasitelkia šokiruojančius pasakojimus apie „įžymius nuteistuosius“, nutylint kasdienę nuteistųjų patirtį. Masinių medijų analizė parodė dvejopą Lukiškių kalėjimo vaizdavimą: kaip atgimusią kultūros erdvę ir kaip niūrią vietą su slegiančia istorija, kurioje nuteistieji reprezentuojami per sensacines antraštes. „TripAdvisor“ atsiliepimų analizė atskleidė, kad lankytojai patirtį sieja su kalėjimo atmosfera ir „tikros dvasios“ pajutimu, o kontrastą tarp buvusios įkalinimo įstaigos ir pramogų erdvės vertina labiau kaip nuostabą keliantį nei skatinantį kritinę refleksiją. Visų trijų šaltinių palyginimas parodė, kad skirtingos reprezentacijos turi panašumų kurdamos baudžiamojo stebėjimo erdvę, kurioje įkalinimas rekonstruojamas kaip vartojama, pramoginė ir emociškai kontroliuojama patirtis, nutolinanti nuo realių nuteistųjų patirčių.

Raktiniai žodžiai: kalėjimų turizmas, kalėjimo reprezentacija, nuteistųjų reprezentacija, kokybinis tyrimas, erdvės transformacija, baudžiamasis stebėjimas, tamsusis turizmas

Summary

Former incarceration institutions are increasingly being transformed into spaces of cultural consumption, tourism, and entertainment, where the history of imprisonment becomes part of the visitor experience. The reviewed scholarly literature revealed that these processes are analysed through the concepts of dark tourism, penal spectatorship, and selective memory representation; however, most studies are concentrated on the Anglo-Saxon and postcolonial context, while the transformations of former incarceration sites in the post-Soviet space remain largely unexplored. The theoretical analysis demonstrated that the transformation of former prisons is inevitably linked to selective narrative construction, practices of penal spectatorship, and political as well as economic interests, which together produce a specific cultural imaginary of punishment. A qualitative case study analysis of Lukiškės Prison was conducted, aiming to examine what cultural meanings about punishment and incarceration are constructed through excursion practices, mass media discourse, and visitor experiences. The study drew on three data sources: participant observation in four excursions (daytime, nighttime, historical, and English-language), content analysis of 962 mass media articles (LRT, Delfi, 15min, TV3, Lrytas), and analysis of 835 TripAdvisor visitor reviews. Qualitative content analysis was applied to all sources, with initial categories formed based on four theoretical dimensions, while allowing new categories to emerge from the data. The findings revealed that although the space has been officially reclassified as a cultural centre, the prison identity remains the primary element of the site's perception, actively constructed through performative practices and media discourse. The excursion analysis demonstrated that guides reproduce prison practices, they imitate wardens' behaviour, employ commanding intonations, and draw on sensational narratives about "famous inmates," while silencing the everyday experiences of prisoners. The mass media analysis showed a dual portrayal of Lukiškės Prison: as a reborn cultural space and as a grim site with an oppressive history, in which inmates are represented through sensational headlines. The "TripAdvisor" review analysis revealed that visitors associate their experience with the prison atmosphere and the feeling of "authentic spirit," while perceiving the contrast between the former incarceration institution and the entertainment space more as a source of wonder than as prompting critical reflection. A comparison of all three sources demonstrated that different representations share commonalities in producing a space of penal spectatorship, in which incarceration is reconstructed as a consumable, entertaining, and emotionally controlled experience, distanced from the real experiences of prisoners.

Keywords: prison tourism, representation of prisons, representation of prisoners, qualitative research, spatial transformation, criminal surveillance, dark tourism

Ivadas

Temos aktualumas. Buvusios įkalinimo įstaigos vis dažniau transformuojamos į kultūrinio vartojimo, turizmo ir pramogų erdves, kuriose įkalinimo praeitis tampa lankytojų patirties dalimi. Šis procesas tarptautinėje literatūroje analizuojamas kaip tamsiojo turizmo ir baudžiamojo stebėjimo reiškiniai, atsiskleidžiantys per selektyvią atminties reprezentaciją ir komercializaciją (Carlton 2024; Chen et al. 2016; Lewis, Channing, Smith 2025). Nepaisant gausių tyrimų anglosaksiškame ir postkolonijiniame kontekste, buvusių įkalinimo vietų transformacija postsovietinėje erdvėje išlieka menkai analizuota, nors šiame regione kalėjimai yra susiję su skirtingais politiniais režimais ir sudėtingomis atminties kultūromis.

Lukiškių kalėjimas yra vienas ryškiausių šio proceso pavyzdžių Lietuvoje. Uždarius 2019 m., ši vieta transformuota į daugiavfunkcę kultūros ir turizmo erdvę, kurioje vyksta ekskursijos, renginiai ir meninės veiklos. Tokia transformacija kelia klausimą, kaip šioje erdvėje rekonstruojamos reikšmės apie bausmę, įkalinimą ir nuteistuosius. Šiame darbe kalėjimų turizmas suvokiamas kaip tamsiojo turizmo (angl. *dark tourism*) forma, analizuojama per baudžiamojo stebėjimo (angl. *penal spectatorship*) konceptą, akcentuojant, kaip bausmės patirtis paverčiama vartojamu reginiu.

Lukiškių kalėjimo transformacija vyksta aktyvioje viešojoje diskusijoje, apimančioje tiek politinius sprendimus dėl vietos ateities, tiek visuomenės susidomėjimą kalėjimo ekskursijomis ir renginiais. Buvęs Lukiškių kalėjimas atsiduria sankirtoje tarp atminties, pramogos ir komercializacijos, todėl kelia esminį klausimą – kaip visuomenė per kultūrinės praktikas, vaizdus ir emocines patirtis formuoja savo santykį su nusikaltimais ir bausme, ir kokias prasmes šie procesai įgyja platesniame socialiniame kontekste.

Darbo tikslas. Išanalizuoti Lukiškių kalėjimo kaip buvusios įkalinimo vietos transformaciją, atskleidžiant, kokios reikšmės apie bausmę, įkalinimą ir nuteistuosius konstruojamos per medijų diskursą, ekskursijų praktikas ir lankytojų patirtis.

Uždaviniai:

1. Remiantis moksline literatūra, išanalizuoti buvusių įkalinimo vietų erdvinę ir funkcinę transformaciją bei reprezentacijos ir diskurso formavimo procesus.
2. Remiantis moksline literatūra, aptarti baudžiamojo stebėjimo ir poveikio konceptus bei politinius ir ekonominius veiksnius, formuojančius buvusių kalėjimų transformaciją ir kultūrinį vartojimą.
3. Atlikus Lietuvos masinių medijų turinio analizę, nustatyti, kaip pagrindiniai naujienų portalai (LRT, TV3, lrytas.lt, 15min.lt, delfi) reprezentuoja Lukiškių kalėjimą po jo uždarymo, kokie teminiai akcentai, veikėjai ir vertinimai dominuoja.

4. Remiantis dalyvaujančiu stebėjimu, išanalizuoti, kaip Lukiškių kalėjimo ekskursijose (dieninėje, naktinėje, istorinėje, angliškoje) konstruojamos reikšmės apie bausmę ir įkalinimą, kokios erdvinės, performatyvios ir emocinės strategijos naudojamos lankytojų patirčiai formuoti.
5. Išanalizuoti „TripAdvisor“ platformoje pateiktus Lukiškių kalėjimo lankytojų atsiliepimus, siekiant atskleisti, kaip lankytojai reflektuoja savo patirtį, kokias emocijas, lūkesčius ir vertinimus jie išreiškia, ir kaip šios refleksijos siejasi su baudžiamojo stebėjimo konceptu.
6. Palyginti visų trijų duomenų šaltinių rezultatus, identifikuojant bendras ir besiskiriančias temas, siekiant atskleisti, kaip skirtingos reprezentacijos prisideda prie kultūrinio bausmės vaizdinio konstravimo Lukiškių kalėjimo atveju.

Teorinis pagrindas. Teorinį pagrindą sudaro keturios potėmės: erdvės ir funkcijos potėmėje analizuojama buvusių įkalinimo vietų fizinė ir simbolinė transformacija (Carlton 2024; Shehata, Sarvimäki, Langston 2021; Johnson, Pickin 2019); reprezentacijos ir diskurso potėmėje nagrinėjama, kokie pasakojimai apie bausmę ir nuteistuosius yra akcentuojami, o kokie nutylimi (Fuggle 2022; Musgrove 2025; Chen et al. 2016) poveikio ir stebėsenos potėmėje remiamasi baudžiamojo stebėjimo konceptu ir analizuojama lankytojų emocinės, performatyvios ir vartotojiškos patirtys (Mussell et al. 2022; Turner, Peters 2017; Lewis, Channing, Smith 2025); politikos ir ekonomikos potėmėje aptariama valdžios interesų ir rinkos įtaka buvusių kalėjimų transformacijos procesams (Bond 2022; Karami 2022; Reeves, Heath-Kelly 2020).

Tyrimo metodas. Tyrime taikoma Lukiškių kalėjimo atvejo analizė, pasitelkiant kokybinį tyrimo dizainą. Tyrimas remiasi trimis duomenų šaltiniais: dalyvaujančio stebėjimo metu fiksuotais lauko užrašais iš Lukiškių kalėjimo ekskursijų (dieninės, naktinės, istorinės, anglų kalba), Lietuvos masinių medijų turinio analize (LRT, TV3, lrytas.lt, 15min.lt, delfi) ir „TripAdvisor“ platformos lankytojų atsiliepimų analize. Masinių medijų straipsniai ir „TripAdvisor“ atsiliepimai ištraukti naudojant automatizuotą duomenų rinkimo įrankį „Octoparse“. Visų trijų duomenų šaltinių analizei taikoma kokybinė turinio analizė (Preiser et al. 2021), kurioje pradinės kodavimo kategorijos suformuluotos remiantis teorinėje dalyje aptartomis keturiomis dimensijomis, paliekant galimybę atsirasti naujoms, iš duomenų kylančioms kategorijoms.

Tezė. Lukiškių kalėjimo transformacija sukuria baudžiamojo stebėjimo erdvę, kurioje įkalinimas rekonstruojamas kaip vartojama, pramoginė ir emociškai kontroliuojama patirtis, nutolinanti nuo realių nuteistųjų patirčių.

Darbo struktūra. Baigiamąjį darbą sudaro įvadas, teorinė dalis, tyrimo metodika, tyrimo rezultatai ir diskusija bei išvados. Teorinėje dalyje analizuojama mokslinė literatūra pagal keturias dimensijas.

Pirmoje aptariama buvusių įkalinimo erdvių transformacija, jų fiziniai ir funkciniai pokyčiai. Antroje nagrinėjama, kaip šiose erdvėse konstruojamos reprezentacijos ir diskursai apie bausmę. Trečioje analizuojamas baudžiamasis stebėjimas, poveikis ir lankytojų patirties formavimas. Ketvirtoje aptariami politiniai ir ekonominiai veiksniai, lemiantys transformacijos ir reprezentacijos procesus. Tyrimo metodikos dalyje pristatomas kokybinis tyrimo dizainas, atvejo tyrimo strategija, duomenų šaltiniai, duomenų rinkimo ir analizės procedūros bei tyrimo etika ir ribotumai. Tyrimo rezultatų ir diskusijos dalyje pateikiami ir interpretuojami empiriniai tyrimo atradimai, jie gretinami su teorinėje dalyje aptartais konceptais ir kitų šalių buvusių kalėjimų tyrimų rezultatais. Galiausiai pateikiamos darbo išvados ir galimi tolimesni temos tyrinėjimai.

1. Buvusių kalėjimų transformacijos ir reprezentacijos teorinės prielaidos

1.1. Erdvės ir funkcijos transformacija

Uždarius įkalinimo įstaigas, jų erdvės patiria esminę transformaciją, keičiasi ne tik fizinė aplinka, bet ir pati jų funkcija bei socialinė reikšmė. Carlton (2024) pateikia kritišką kalėjimo turizmo apibūdinimą, teigdamas, kad tai vieta, kurią apibūdina gilus disonanso jausmas, kur pastangos įamžinti traumuojančius įvykius, smurtą ar mirtį yra sumenkinamos. Kalėjimų turizmą tyrimuose analizuojamas emocinis poveikis ir vadinamosios „saugios grėsmės“ patirtys, kai lankytojai viliojami uždaryto kalėjimo sukuriama siaubo, smalsumo ar paslaptingumo atmosferos, tačiau visa tai patiriama kontroliuojamoje ir saugioje aplinkoje. Tokiose erdvėse garsiniai, vizualiniai ir naratyviniai sprendimai leidžia bausmę patirti kaip įtraukų reginį. Būtent tokį prieštaringą efektą aprašo ir Carlton (2024), analizuodama buvusį Pentridge kalėjimą Australijoje: „Rezultatas – vieta, apibrėžiama gilaus disonanso jausmo, kur bandymai įamžinti trauminius įvykius, smurtą ir mirtį yra pakertami artumo tam, ką galima apibūdinti tik kaip kalėjimų turizmo teminį parką (angl. *theme park*) (Carlton 2024, p. 1304). Autorė pabrėžia, kad vieta, turinti skaudžią istoriją, tampa panaši į teminį parką, todėl atsiranda vertybinė įtampa tarp atminimo ir pramogos. Ji primena ir paties kalėjimo istoriją, kad Pentridge kalėjimas buvo pirmasis didelis maksimalaus saugumo kalėjimas Melburne, įkurtas 1851 m. Uždarytas 1999 m., šis objektas yra paženklintas 150 metų baltųjų kolonijinės okupacijos, sunkaus darbo, smurto, kankinimų, įkalinimo, mirties ir nepriežiūros istorijos (Carlton 2024, p. 1304). Šiandien kalėjimas įgauna kitą formą, nes 2023 m. pradėtos naujos ekskursijos siekia perteikti šią praeitį, nors jų kontekstas kelia iššūkių. Kaip pažymi autorė, net ir siekiant reprezentuoti „tamsiąją“ istoriją, jos pateikimą silpnina aplinkinė infrastruktūra: buvimas arti viešbučių, restoranų ar prekybos erdvių kuria disonansą ir apsunkina gilų įsitraukimą (Carlton 2024, p. 1317). Dėl to įkalinimo vietų turistifikacija prisideda prie tam tikros bendruomeninės dezinformacijos bei švietimo stokos apie šias vietas, o smurtas pateikiamas kaip vartojama patirtis (Carlton 2024, p. 1320).

Transformacija ypač akivaizdi analizuojant buvusių įkalinimo įstaigų pernaudojimą Australijoje. Shehata, Sarvimäki ir Langston (2021) atskleidžia, kad tokios vietos perinterpretuojamos ir pritaikomos naujoms funkcijoms – nuo muziejų iki viešbučių ar mišrios paskirties kompleksų. Buvusių įkalinimo vietų transformacija radikali, iš disciplinavimo ir izoliacijos infrastruktūros iki kultūrinių, gyvenamųjų ir komercinių erdvių. Pavyzdžiui, Australijoje HM kalėjimas Bendigo buvo adaptuotas ir pritaikytas kaip teatras ir vietinės vidurinės mokyklos dalis (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021, p. 136), o Pentridge atveju ši erdvė tapo vietos, iš kurios nuteistieji būtų sumokėję bet ką, kad pabėgtų, vieta, kurioje žmonės nori gyventi aplink šias sienas (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021, p. 136).

Šiandien Pentridge komplekse kalėjimo erdvės perkonstruojamos į svetingumo ir atminties infrastruktūrą. Dalis vykdomos Her Majesty's Prison Pentridge (toliau – HMPP) Melburne pertvarkos apima viešbučio įrengimą, kur kai kurios kameros bus pritaikytos kaip kambariai, o kitos išsaugotos kaip muziejaus komponentas (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021, p. 145), o esama kalėjimo koplyčia bus naudojama kaip renginių erdvė (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021 p. 146). Platesniu mastu „išsaugoti HMPP pastatai yra pernaudojami ir integruojami į butiką primenantį viešbutį, vyno barus, kavines, prekybos vietas ir biurus“ (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021, p. 145-146). Tokiu būdu buvęs kalėjimas tampa daugiafunkcine miesto erdve. Vis dėlto tokia transformacija nėra neutrali, nes dėmesio sutelkimas į autentišką architektūrą, nustumiant į šalį kasdienės kalėjimo patirtis, gali prisidėti prie selektyvios ir amnezinės praeities reprezentacijos kūrimo (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021, p. 159).

Alternatyvi kryptis atsiskleidžia Bendigo Gaol atveju Australijoje, kur vietoj muziejinės funkcijos pasirinktas edu-kultūrinis modelis. Kaip pažymi Shehata ir kt. (2023), nors „galima teigti, kad Australijos paveldo kalėjimų transformacija į muziejus turi ekonominę, kultūrinę ir socialinę prasmę“ (Shehata, et al. 2023, p. 111), šiuo atveju sprendimų priėmėjai Bendigo mieste iš pradžių nusprendė, kad geriausias kalėjimo panaudojimas būtų jo transformavimas į edu-kultūrinį centrą, skiriant tik nedidelę erdvę muziejinėms funkcijoms (Shehata, et al. 2023, p. 123). Taip buvusi įkalinimo erdvė tapo teatro ir mokyklos jungtimi, kur „ši funkcinė teatro ir mokyklos sintezė suteikia unikalią galimybę mokiniams dirbti tiek su industrijai aktualia aplinka, tiek su pasaulinio lygio profesionalais“ (Shehata, et al. 2023, p. 126), o erdvinis planavimas leidžia įvairiems naudotojams veikti vienu metu, savarankiškai arba bendradarbiaujant, bei integruoti mokyklos svetingumo ir menų programas (Shehata, et al. 2023, p. 118). Be to, Ulumbarra dizainas remiasi kalėjimo paveldu, tačiau apverčia jo santykį su bendruomene iš įkalinimo vietos į svetingą susibūrimo erdvę (Shehata, et al. 2023, p. 126), taip pabrėžiant perėjimą nuo uždaros kontrolės struktūros prie atviros bendruomeninės platformos.

Dar viena transformacijos kryptis susijusi su gamtos ir turizmo plėtra. Astudillo ir kt. (2024) rodo, kad buvusios įkalinimo vietos, ypač salose, tampa gamtos turizmo objektais ar rekreacinėmis teritorijomis. Tokiuose procesuose buvusių kalėjimų turistifikacija gali panaikinti tamsųjį paveldą, nes istorinius diskursus perrašo alternatyvūs pasakojimai, kurie uždengia arba maskuoja praeitį (Astudillo et al. 2024, p. 244). O smurtinės kalėjimų istorijos perrašomos Edeno tipo vaizdiniais, būdingais gamtos ekoturizmui (Astudillo et al. 2024, p. 244). Šios vietos tampa konkurencinių interesų objektais, nes atsiranda su turizmu susijusios galimybės, kurios pradeda konkuruoti dėl šių erdvių naudojimo (Astudillo et al. 2024, p. 247), o lankytojų motyvacija keičiasi, nes lankymo motyvai neakcentuoja kalinimo istorijos, o pirmiausia orientuojasi į gamtos turizmo pasiūlą, pavyzdžiui, gamtos pažinimą ar laukinės

gyvūnijos stebėjimą (Astudillo et al. 2024, p. 256). Tokiu būdu šios teritorijos tampa naujais turizmo periferijos elementais (Astudillo et al. 2024, p. 259).

Daugelis buvusių įkalinimo vietų transformuojamos į muziejus ir patirčių erdves, kuriose istorija pateikiama per edukacijos ir pramogos derinį. Johnson ir Pickin (2019) pažymi, kad tokie objektai kaip York Castle Museum ar National Justice Museum veikia buvusiuose kalėjimų pastatuose, kuriuose nuteistieji ir jų prižiūrėtojai yra pristatomi visuomenei (Johnson, Pickin 2019, p. 3). Ekspozicijos apima įvairias istorijos formas, pavyzdžiui, talpina dešimt ekspozicijų, nagrinėjančių vietos ir nacionalinę nusikaltimų bei bausmių istoriją, įskaitant istorinę teismo salę, kur lankytojai gali dalyvauti simuliuotame teismo procese, ar mirties bausmės ekspozicijoje (Johnson, Pickin 2019, p. 3). Tačiau šios erdvės dažnai kuriamos taip, kad būtų viliojančios, nes daugelis vietų siekia sukurti saugias, patogias ir prieinamas tragiškų istorinių įvykių interpretacijas, kad šios vietos būtų patrauklesnės lankytojams (Johnson, Pickin 2019, p. 2). Dėl to jos tampa „lengvesnio“ tamsiojo turizmo objektais, kurie labiau tenkina lankytojų smalsumą, nei siekia perteikti istorinį tikslumą (Johnson, Pickin 2019, p. 4). Tačiau reprezentuojant praeitį kyla iššūkių, nes nuteistųjų įkalinimo bausmę atliekančių balsai beveik niekada nėra girdimi, todėl muziejai priversti trečiojo asmens pasakojimus paversti pirmojo asmens naratyvais, iš esmės įdėdami žodžius į nuteistųjų lūpas (Johnson, Pickin 2019, p. 15).

Apibendrinant, buvusios įkalinimo erdvės po jų uždarymo tampa muziejais, viešbučiais, meno ir kultūros centrais, edukacinėmis platformomis ar pramogų teritorijomis. Šis funkcijos pokytis atspindi platesnius urbanistinius, ekonominius ir kultūrinius procesus, tačiau kartu kelia įtampą tarp atminties, reprezentacijos ir komercializacijos.

1.2. Bausmės reprezentacija ir naratyvų konstravimas

Uždaryti kalėjimai ir buvusios įkalinimo vietos šiandien dažnai pristatomi kaip paveldo objektai, tačiau jų istorija nėra pateikiama neutraliai. Ji formuojama per pasirinktus naratyvus, vizualinius sprendimus ir nutylėjimus, kurie lemia, kaip suprantama bausmė ir įkalinimo patirtys. Kaip pažymi Fuggle (2022), oficialūs istorijos, atminties ir paveldo pasakojimai gali pateisinti problemine praeitį, nes „istorija, atmintis ir paminklai gali legitimizuoti kolonializmo nusikaltimus, o įvairūs atminties pėdsakai – vietos, griuvėsiai, simboliai, nutylėjimai, pamirštos praktikos ir dingę žmonės dažnai yra ištrinami ar nustumiami į paraštes oficialių monumentų“ (Fuggle 2022, p. 903). Tokiu būdu kuriamas paveldo vaizdinys, kuris nusprendžia, kas yra matoma, o kas lieka paraštėse.

Šiose reprezentacijose ypač svarbus vizualumas, nes įkalinimo vaizdinė medžiaga, atspindinti tiek praeitį, tiek dabartį, reikšmingai formuoja visuomenės požiūrį į įkalinimą (Fuggle 2022, p. 903). Dažnai įkalinimo istorija perteikiama per konkrečius materialius objektus ir vaizdus, pavyzdžiui,

vizualinė analizė dažniausiai sutelkta į kankinimo ir suvaržymo artefaktų eksponavimą kartu su „*mugshot*“ tipo fotografijomis (Fuggle 2022, p. 899). Tokie pasirinkimai formuoja gana siaurą bausmės vaizdinį, kuriame dominuoja kontrolės, smurto ir disciplinos aspektai. Be to, naratyvai neretai personalizuojami per pavienes istorijas, nes individualios nuteistųjų istorijos, ypač tos, kurios pasižymi skandalu ar sensacija, gali būti įveikintos siekiant nukreipti dėmesį nuo sisteminio režimo smurto (Fuggle 2022, p. 899). Tokiu būdu atsiranda „įžymių nuteistųjų“ pasakojimai, kurie yra patrauklūs lankytojams, tačiau nukreipia dėmesį nuo platesnių struktūrinių problemų. „Galiausiai tokios reprezentacijos veikia ir dabartinį suvokimą, nes baudžiamosios sistemos istorija <...> atspindi mums pačių fantazijas, mūsų obsesijas ir mūsų, kaip bausmės stebėtojų, patologijas“ (Fuggle 2022, p. 914).

Panašūs procesai matomi ir Kazachstano Gulago paveldo kontekste, kur naratyvai yra fragmentuoti ir selektyvūs. Jei parodomasis paveldas interpretuojamas ar saugomas tik iš dalies, tai gali turėti neigiamos įtakos jų supratimui ir vertinimui (Lennon, Tiberghien 2022, p. 472), todėl lankytojai susiduria su daliniu ir iki galo nepabaigtu pasakojimu. Tai susiję su platesne atminties dinamika, nes tai ne tai, kad šių stovyklų (gulago) teroras būtų pamirštas, labiau jis prisimenamas tik iš dalies (Lennon, Tiberghien 2022, p. 471). Reprezentacija taip pat gali būti ribojama materialiai, elementari vizualinė infrastruktūra, tokia kaip ženklavimas ar informacija lankytojams, yra menka (Lennon, Tiberghien 2022, p. 472), todėl pati istorija tampa mažiau matoma ir sunkiau suvokiama. Tuo pat metu išryškinamos tam tikros figūros: muziejaus turinys pristato politines ir menines Kazachstano figūras bei jų, kaip įkalintųjų, naratyvus (Lennon, Tiberghien 2022, p. 473), kas rodo selektyvų pasakojimą apie nuteistuosius. Toks fragmentiškas ir selektyvus praeities pateikimas yra nutylėjimo ir dviprasmiškumo dalis, būdinga nesenų istorinių patirčių apdorojimui (Lennon, Tiberghien 2022, p. 478).

Kanados bausmių istorijos muziejuose reprezentacijos taip pat akcentuoja dramatiškumą ir sensacingumą. Nuteistieji dažniausiai vaizduojami kaip pavojingi ir demonizuojami per pasikartojančias smurto, pabėgimų ar kitų išskirtinių įvykių istorijas (Chen et al. 2016, p. 29), o tai sustiprina specifinį jų įvaizdį. Šį vaizdinį palaiko ir pristatantys elementai: eksponatai, kuriuose demonstruojami nuteistųjų tramdymo įtaisai, tokie kaip botagai ir grandinės, rodo, kad bent kažkada reikėjo papildomų saugumo priemonių ir įtaisų jiems kontroliuoti. Pasakojimai apie buvusių nuteistųjų vaiduoklius ir gandai apie vaiduoklių stebėjimą kalėjimų muziejuose dar labiau žemina tuos, kurie buvo kalinami ir (arba) įvykdyta mirties bausmė šiose vietose (Chen et al. 2016, p. 28). „Taip pat išryškinamos išskirtinės figūros, plakatai su garsiais įstatymus pažeidusiais asmenimis <...> perteikia smurtinių ir pagarsėjusių nuteistųjų vaizdinius, o ne kasdienę realybę“ (Chen et al. 2016, p. 29). Tuo pat metu nustumiamos į šalį kitos patirtys, nes nuteistųjų perspektyvos apie įkalinimą ir bausmę daugumoje reprezentacijų yra nutylimos

(Chen et al. 2016, p. 25). Jų istorijos paverčiamos pramoginiu turiniu, per vaiduoklių ir kalėjimo kuriame vaidenasi istorijas, nuteistųjų patirtys tampa iš skausmo naratyvų į jaudinančius pasakojimus lankytojų pramogai (Chen et al. 2016, p. 31). Tokie pasakojimai dažnai remiasi, kad šie „tuomet“ nuteistųjų kalinimo sąlygų ir jų dabartinių atitikmenų vaizdiniai <...> leidžia bausmės vykdymo sistemos žiūrovams pajusti palengvėjimą dėl padarytos „pažangos“ arba galbūt matyti šiandienos nuteistuosius kaip „lengvai gyvenančius“ (Chen et al. 2016, p. 32). Tačiau reprezentacija gali būti problemiška, nes tokia praktika kelia susirūpinimą, kad bausmių istorijos muziejuose pateikiamos smurto ir mirties kalėjime istorijos gali būti sensacingos ir (arba) supaprastintos platesniam visuomenės vartojimui, siekiant patenkinti lankytojų norą pramogauti, o tai kenkia tiems, kurie patyrė tokius skausmus tikroje kalėjimų aplinkoje. (Chen et al. 2016, p. 37).

Melburno kalėjimo muziejuje matoma panaši tendencija, kur naratyvai kuriami taip, kad būtų patrauklūs lankytojams ir lengvai suprantami. Kai kurios kalėjimų vietos pačios „sukuria“ savo „įžymius nuteistuosius“, pateikdamos jų biografijas kaip pabėgimo ir nuotykių pasakojimus, o kitos išnaudoja buvusių nuteistųjų žinomumą (Musgrove 2025, p. 3). Kalėjimo muziejaus pasakojimų dėmesys sutelkiamas į pavienes istorijas. „Tuo pat metu tokia praktika kritikuojama dėl to, kad slopina kritinį mąstymą apie bausmės teisingumą <...> ir dehumanizuoja nuteistuosius, vaizduodama jų kančią kaip reginį, o pačią bausmę kaip būtiną, nes ji esą „mus“ nuo „jų“ saugo“ (Musgrove 2025, p. 4). Kaip ir kituose pavyzdžiuose, kalėjimo dalis linkusi pabrėžti kraupias praeities bausmes kaip istoriją, nuo kurios mes jau „pabėgome“, o ne <...> kritinį mąstymą apie teisingumą dabartyje (Musgrove 2025, p. 4). Mirties bausmė gali būti pateikiama kaip tamsios praeities praktika, iš kurios mes jau išėjome (Musgrove 2025, p. 5). Be to, tai sumažina vietos kritikos apie įkalinimo sistemą poveikį, nes leidžia manyti, kad nors istorinės baudžiamosios sistemos nesuprato pažeidžiamų žmonių poreikių, socialinės gerovės atsiradimas šią problemą išsprendė (Musgrove 2025, p. 12).

Apibendrinant, uždarytų įkalinimo vietų reprezentacijos dažnai remiasi selektyviais naratyvais, kurie išryškina tam tikras istorijas, nutyli kitas ir pateikia praeitį kaip jau įveiktą etapą. Tokiu būdu formuojamas ne tik praeities vaizdas, bet ir dabartinis supratimas apie bausmę, įkalinimą ir nuteistuosius.

1.3. Emocinis patyrimas ir baudžiamasis stebėjimas

Buvę kalėjimai po jų uždarymo tampa ne tik istorinėmis vietomis, bet ir patirties erdvėmis, kuriose lankytojai veikia kaip žiūrovai ir vartotojai, o bausmės istorija pateikiama per emocijas, vaizdus ir dalyvavimą. Linda Mussell, Justin Piché, Kevin Walby ir Lisa Guenther (2022) parodo, kad kuriamas „baudžiamasis stebėjimas“ (angl. *penal spectatorship*), taip vadinamos vietos, kuriose išnaudojamas populiarus noras vartoti bausmę, tačiau saugiu atstumu nuo nuteistųjų ir jų patiriamų realijų (Mussell et

al. 2022, p. 57). Tokiu atveju kalėjimas patiriamas kaip reginys, o ne kaip reali patirtis. Buvusiuose kalėjimuose ar juose vykstančiuose renginiuose vaizdai gali sukurti atstumą tarp žiūrovo ir rodomos žalos, o tai gali realią žalą supaprastinti ir netikroviškai atvaizduoti (Mussell et al. 2022, p. 62). Šiame tyrime aprašomas koncertas vykęs kalėjime, kai pasirodantys atlikėjai imitavo nuteistuosius, prižiūrėtojus ir kitas kalėjimo aktualijas. Tokia patirtis traukia lankytojus, nes leidžia priartėti prie bausmės temos, bet išlaikyti saugumą ir kontrolę, todėl aprašomo koncerto žiūrovai buvo kviečiami įžengti į kadaise draudžiamą vietą, žadant lengvą ir linksmą pramogą „geram tikslui“ (kadangi koncertas buvo labdaringas) (Mussell et al. 2022, p. 66). Emocijos čia svarbios, nes kalėjimai ne tik atlieka reikšmingą vaidmenį formuojant bendruomenių struktūras, bet ir sukelia jausmus, kurie stiprina žmonių emocinį ir materialų įsitraukimą į kalinimo sistemas (Mussell et al. 2022, p. 61). Tačiau toks santykis dažnai lieka paviršinis, nes reginys ne tik nesugebėjo susieti žmonių su realiomis įkalinimo patirtimis, bet ir atkūrė stigmas (Mussell et al. 2022, p. 58). Tokios stigmatizuojančios patirtys formuojamos ir per vaizdus bei vartojimą, o tai atsiskleidžia aprašomo koncerto „*Rockin' The Big House*“ atveju, kuriame lėšų rinkimo strategijos grindžiamos stereotipais apie nusikaltimus padariusius žmones, priklausančius toms pačioms socialiai atskirtoms grupėms, kurioms, kaip teigia organizatoriai, jie ir tarnauja. Tokios bausmių stebėjimo (angl. *penal spectatorship*) praktikos, nuo reklaminio plakato, kuriame grupės nariai pavaizduoti su kalėjimo kombinezonais ir sargybinių uniformomis (siekiant padidinti bilietų pardavimus), iki aprangos su nuteistojo numeriu, parduodamos kaip koncerto suvenyrai, nėra neutralios komunikacijos priemonės (Mussell et al. 2022, p. 74).

Panašiai ir Siân Lewis, Iain Channing ir Oliver Smith (2025) rodo, kad kalėjimai po jų pavertimo muziejais tampa „saugaus pavojaus“ erdvėmis, kuriose lankytojai patiria praeities smurtą kaip kontroliuojamą reginį, nes bausmių stebėtojai (angl. *penal spectators*) dažnai vertina paveldo vietos autentiškumą remdamiesi emociniu ryšiu, kurį jaučia apžiūrinėdami kalėjimus. Šis ryšys įkalina dabartyje, išlaikydamas saugų atstumą, kaip praeities siaubų stebėtojus, kaip skausmo ir kančios vojeristinius liudininkus. (Lewis, Channing, Smith 2025, p. 11) Lankytojo santykis su bausmės istorija yra kuriamas per performatyvias strategijas, šios kuruojamos erdvės dažnai balansuoja tarp paviršutiniškų versijų ir perdėtų performansų, siekiant maksimaliai padidinti vartotojo patirtį ir komercinę naudą. (Lewis et al. 2025, p. 5). Tokiose patirtyse svarbi tampa pramoga. Autoriai teigia, kad išėjo iš kalėjimo ekskursijos pralinksminėti, tačiau ne pilnai informuoti ir suvokę čia vykusią kančią, ją suprato tik dėl to, kad skyrę tam laiko pasidomėti (Lewis et al. 2025, p. 15). Taip pat autoriams peržiūrint apsilankiusių žmonių aprašytus įvertinimus, dauguma teigiamų „*TripAdvisor*“ atsiliepimų rodo, kad jei

ieškai pramogos, ši vieta ją tikrai suteikia (Lewis et al. 2025, p. 9). Kartu atsiliepimai leidžia suprasti, kaip lankytojai reflektuoja savo patirtį ir kaip jie buvo (ar nebuvo) paveikti (Lewis et al. 2025, p. 8).

J. Turner ir Kimberley Peters (2017) pabrėžia, kad kalėjimų patirtys yra kuriamos per kūniškas ir performatyvias atmosferas, kuriose lankytojai patys dalyvauja. Yra tam tikras „malonumas“ lankytojams, žinant, kad šiuos vaidmenis, bausmes ir patį kalėjimą galima palikti ir sugrįžti į „išorinį“ gyvenimą po apsilankymo muziejuje (Turner, Peters 2017, p. 21). Lankytojai gali apeiti šiuos vizualinius/materialius elementus ir performansus, kuriančius diskomforto ir siaubo atmosferas, paprasčiausiai išeidami iš „vidaus“ į „išorę“ (Turner, Peters 2017, p. 24). Tokiu būdu šios vietos tampa patrauklios, nes leidžia patirti stiprias emocijas be ilgalaikių pasekmių, o pats patyrimas priklauso nuo dalyvavimo, nes tokie performansai priklauso nuo to, kaip lankytojai priima skirtingus vaidmenis ir taip prisideda prie kuriamų atmosferų (Turner, Peters 2017, p. 18). Vis dėlto, ši galimybė pasirinkti išryškina skirtumą tarp lankytojų ir nuteistųjų patirčių, nes skirtingai nuo muziejaus lankytojo, ilgalaikiai nuteistieji negali taip lengvai pasitraukti iš tokios aplinkos. Jie netgi retai turi galimybę pasirinkti kitą aplinką, jei jaučiasi nepatogiai (Turner, Peters 2017, p. 26-27).

Hannah Thurston (2017) taip pat rodo, kad kalėjimų muziejų erdvės yra naratyvinės, todėl muziejai reprezentuoja įkalinimą, tačiau jų nereikėtų painioti su tikrąja įkalinimo patirtimi (Thurston, 2017 p. 10). Lankytojų patirtis čia formuojama per pasakojimus, nors tai nėra istorijos, kurias pasakoja nuteistieji, tai istorijos apie juos, kurias kuria kuratoriai ir gidai (Thurston 2017, p. 11). Tokiose patirtyse empatija yra ribota ir nukreipta, nes lankytojai kviečiami įsivaizduoti nuteistąjį kaip galintį pasikeisti, tačiau tuo pačiu skatinami palaikyti jo baudimą dėl represinių aspektų (Thurston 2017, p. 8). Be to, patirtis tampa vartojama ir tęsiama, nes rodydami suvenyrus kitiems, lankytojai pratęsia muziejaus patirtį ir jos pasakojimą už muziejaus ribų (Thurston 2017, p. 4)

Bryce Lease (2017) pabrėžia spektaklišumą ir kūnišką poveikį, kuris stiprina stebėjimą, nes žiūrovai žvelgia į šias tamsias erdves ir fiziškai atsitraukia ar krūpteli iš siaubo (Lease 2017, p. 40). Patirtis išlieka kontroliuojama, nes ją papildo lankytojo galimybė laisvai įeiti ir išeiti iš erdvės (Lease 2017, p. 51). Lankytojai įtraukiami į performatyvų santykį su erdve.

Apibendrinant, buvę kalėjimai po jų uždarymo tampa erdvėmis, kuriose bausmė patiriama kaip kontroliuojamas reginys ir emocinė patirtis, leidžianti lankytojams priartėti prie įkalinimo temos išlaikant saugų atstumą nuo realių nuteistųjų patirčių (Mussell et al. 2022; Lewis et al. 2025; Turner, Peters 2017). Per performatyvias strategijas, naratyvą ir vartojimo logiką formuojamas „baudžiamasis stebėjimas“, kuris sukelia intensyvų, tačiau dažnai paviršutinišką emocinį poveikį, nesugebantį perteikti tikrosios įkalinimo realybės (Mussell et al. 2022, p. 58; Lease 2017, p. 40). Pasakojimai apie nuteistuosius kuriami

kuratorių ir organizatorių, o ne pačių nuteistųjų, todėl empatija lieka nukreipta ir ribota (Thurston 2017, p. 11), o vartojimo principai vyrauja visoje patirtyje, nuo stereotipais grįstų pardavimo strategijų (Mussell et al. 2022, p. 74) iki suvenyrų, pratęsiančių patirtį už vietos ribų (Thurston 2017, p. 4). Nors mokslininkai šį reiškinį vertina iš skirtingų perspektyvų, akcentuodami fizinio patyrimo laikinumą (Turner, Peters 2017), naratyvų selektyvumą (Thurston 2017) ar stigmatizaciją (Mussell et al. 2022), juos vienija kritinis požiūris, kad tokiose erdvėse pramoga ir emocinis įsitraukimas užgožia gilesnį įkalinimo patirčių suvokimą (Lewis et al. 2025, p. 15).

1.4. Politiniai ir ekonominiai transformacijos aspektai

Buvusių kalėjimų uždarymas ir jų pavertimas muziejais ar kitomis viešomis erdvėmis tiesiogiai yra susijęs su politiniais sprendimais ir interesais bei ekonominiais spaudimais. Tokiose transformacijose svarbu, kaip formuojamas valstybės legitimumas, kas kontroliuoja pasakojimą apie praeitį ir kaip rinkos logika veikia atminties reprezentaciją. Kaip rodo Sepideh Karami (2022), buvęs Kasro (Qasr) kalėjimas Teherane, pirmasis civilinis kalėjimas Irane, veikęs nuo 1927 m. iki 2003 m. ir laikęs daugybę nuteistųjų už politinius nusikaltimus skirtingų režimų laikotarpiais, 2008 m. buvo pertvarkytas į muziejų – sodą ir rekreacinį centrą, kuriame buvę kalėjimo koridoriai virto galerijomis, kavinėmis ir parodų erdvėmis, tačiau ši transformacija vykdoma ne tik fiziškai, bet ir simboliškai, o architektūra tampa priemone kurti naują politinę reikšmę (Karami 2022, p. 415-416). Tokie kalėjimų muziejai ne tik reprezentuoja juridinę sistemą ir jos erdves praeityje, bet ir rekonstruoja žmonių vaizduotę apie šiuolaikinius kalėjimus (Karami 2022, p. 428). Buvusio kalėjimo atvėrimas ir jo transformavimas į muziejų „išlieka politiniu projektu, reprezentuojančiu bausmę ir kontrolę praeityje“ (Karami 2022, p. 427). Atviras kalėjimas tampa scena, kurioje nuteistųjų nebuvimas gali būti simbolinis politiškai atviros visuomenės pasirodymas. Kaip ir daugelyje kitų panašių projektų, pertvarkant Kasro kalėjimą į muziejų, architektūra prisideda prie vyraujančios valdžios pastangų sustiprinti tokį politinį pareiškimą (Karami 2022, p. 432). Per selektyvų naratyvą ir aiškiai apibrėžtą tapatybę muziejumi paverstas Kasro kalėjimas simboliškai užbaigia šios vietos istoriją ir sukuria lūžį ilgamečių politinių kovų prieš totalitarinius režimus kontekste. Šiose kovose kalėjimas beveik aštuonis dešimtmečius buvo vieta, kurioje kalinti skirtingų politinių pažiūrų disidentai, aktyvistai ir mąstytojai, o jų patirtys ir gyvenimai iki šiol išlieka susiję su šia erdve (Karami 2022, p. 430).

Panašiai Devon R. Bond (2022) pabrėžia, kad kalėjimų muziejai veikia kaip institucijos, kuriose susikerta politiniai ir ekonominiai interesai. Kalėjimų muziejai ir paveldo institucijos dažnai teigia siekiančios išlikti apolitiškos, todėl atsisako įsitraukti į šiuolaikines įkalinimo problemas (Bond 2022, p. 6). Žinios, faktai, prielaidos ir dominuojantys politiniai naratyvai susipina su tuo, ką lankytojai mato

kalėjimų muziejuose, ir formuoja jų supratimą apie bausmių sistemą (Bond 2022, p. 8). Kalėjimų muziejai gali nepakankamai reprezentuoti įkalinimo patirtis iš dalies dėl spaudimo patraukti lankytojus ir užtikrinti finansavimą (Bond 2022, p. 19). Tai gali būti paaiškinimas, kodėl nusprendžiama kalėjimus paverstus muziejais komercializuoti per kančias ir skambias istorijas, kitu atveju gali būti sunku gauti didesnę finansavimą. Siekdami pritraukti lankytojus, kalėjimų muziejai dažnai siūlo „vaiduoklių turus“ ar kitas tamsiojo turizmo veiklas (Bond 2022, p. 19). Kalėjimų muziejų komercializacija ir tamsusis turizmas nutolina lankytojus nuo realių įkalinimo patirčių (Bond 2022, p. 6). Tai gali leisti įstatymų leidėjams ir visuomenei ignoruoti tokius priespaudos mechanizmus kaip rasizmas, klasizmas ir diskriminacija dėl negalios, kurie daro įtaką bendrai asmens tikimybei padaryti nusikaltimą ir už tą nusikaltimą skiriamos bausmės griežtumui (Bond 2022, p. 4).

Platesniame kontekste Audrey Reeves ir Charlotte Heath-Kelly (2020) rodo, kad muziejai apskritai yra politinės erdvės, kuriose formuojami konfliktų naratyvai ir valdoma kolektyvinė atmintis. Muziejai ir parodos yra erdvės, kuriose visuomenės reprezentuoja, įgyvendina ir kuria konfliktą (Reeves, Heath-Kelly 2020, p. 247), todėl jie neišvengiamai įtvirtina tam tikrus galios santykius. Muziejai gali nutylėti kasdienės valstybės smurto patirtis prieš marginalizuotas grupes (Reeves, Heath-Kelly 2020, p. 246), kas rodo selektyvų atminties formavimą. Pastangos kurti sudėtingas praeities žinias gali tiek spręsti, tiek nutildyti postkonfliktines bendruomenes (Reeves, Heath-Kelly 2020, p. 244), todėl muziejai vienu metu gali veikti tiek kaip teisingumo paieškų, tiek kaip jų ribojimo vietos. Nors Reeves ir Heath-Kelly analizuoja muziejus bendrai, kalėjimų muziejų atveju šie procesai tampa ypač ryškūs, nes tokios erdvės tiesiogiai susijusios su valstybės vykdytu smurtu ir bausme, o jų naratyvai neišvengiamai atspindi pasirinkimą, kurias įkalinimo patirtis eksponuoti, o kurias nutylėti, taip formuojant visuomenės santykį su praeitimi ir šiandieninėmis bausmių sistemomis.

Ekonominis aspektas kalėjimų transformacijose ypač ryškus Bree Carlton (2024) analizuojamu atveju, kuriame buvęs Pentridge kalėjimas paverčiamas komercine ir turistine erdve. Autorė parodo, kad tokie buvusių kalėjimų pertvarkos projektai yra susiję su rinkos logika ir nekilnojamojo turto interesais, kurie daro įtaką tam, kaip reprezentuojama praeitis. Kūrimo ir atminties procesas yra selektyvus ir politiškai kontroliuojamas (Carlton 2024, p. 1320), nes transformaciją vykdančios nekilnojamojo turto vystytojai ir valdžios institucijos nusprendžia, kurios kalėjimo istorijos dalys bus eksponuojamos, o kurios nutylimos, taip pritaikant praeitį prie komercinių tikslų. Vietos bendruomenių ir paveldo aktyvistų susirūpinimas kilo dėl to, kad Pentridge kalėjimo pardavimo metu privačių vystytojų komerciniai interesai buvo iškelti aukščiau nei paveldo ir istorijos išsaugojimas (Carlton 2024, p. 1311). Tokia situacija atskleidžia platesnę buvusių kalėjimų transformacijų problemą, kai rinkos spaudimas dominuoja

pertvarkos procesuose, įkalinimo vietų turistifikacija prisideda prie bendruomeninės dezinformacijos ir švietimo apie šias vietas stokos, o smurtas pateikiamas kaip vartojama patirtis (Carlton 2024, p. 1320).

Apibendrinant, buvusių kalėjimų transformacija į muziejus ar kitas viešas erdves yra neatsiejama nuo politinių ir ekonominių interesų. Politiniu požiūriu, tokios transformacijos tarnauja valstybės legitimumui: per selektyvius naratyvus ir architektūrinius sprendimus buvę kalėjimai pateikiami kaip užbaigtos praeities simboliai, leidžiantys valdžiai demonstruoti atvirumą ir pažangą, kartu nutylint tęstinės baudžiamosios sistemos problemas (Karami 2022; Bond 2022). Ekonominiu požiūriu, nekilnojamojo turto vystytojai ir komerciniai interesai daro tiesioginę įtaką tam, kurios kalėjimų istorijos dalys išsaugomos, o kurios nustumiamos į paraštes, nes buvusios įkalinimo paveldo vietos pritaikomos prie rinkos logikos ir lankytojų pritraukimo poreikių (Carlton 2024; Bond 2022). Šie aspektai glaudžiai susiję, nes politinė naratyvų kontrolė ir ekonominis spaudimas komercializuoti veikia kartu, formuodami visuomenės santykį su įkalinimo praeitimi ir su šiandieninėmis bausmių sistemomis (Reeves, Heath-Kelly 2020).

2. Tyrimo metodika

Tyrimo problema. Nors mokslinėje literatūroje analizuojama, kaip buvusios įkalinimo vietos transformuojamos į muziejus, pramogų erdves ir komercinius kompleksus (Carlton 2024; Bond 2022; Shehata, Sarvimäki, Langston 2021; Karami 2022), o tyrimai atskleidžia, kad tokiose vietose formuojamas baudžiamasis stebėjimas (Mussell et al. 2022; Lewis, Channing, Smith 2025), reprezentacijos remiasi selektyviais naratyvais (Fuggle 2022; Lennon, Tiberghien 2022) ir turistifikacija gali panaikinti tamsųjį paveldą (Astudillo et al. 2024), dauguma šių tyrimų sutelkti į anglosaksišką ir postkolonijinį kontekstą. Rytų Europos buvusių įkalinimo vietų transformacijos, kuriose persipina skirtingi politiniai režimai, sovietinis paveldas ir postsovietinė atmintis, lieka beveik netyrinėtos. Lukiškių kalėjimo atvejis šioje perspektyvoje yra analitiškai reikšmingas, nes leidžia kelti klausimą, ar anglosaksiškame kontekste identifikuoti procesai (komercializacija, sensacingumas, nuteistųjų perspektyvų nutylėjimas) pasireiškia ir postsovietinėje erdvėje, ir kokias specifines reikšmes apie bausmę konstruoja vieta, kurios istorija apima carinį, nacistinį, sovietinį ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpius. Šio tyrimo problema formuluojama klausimu: kokias kultūrinės reikšmes apie bausmę ir įkalinimą konstruoja Lukiškių kalėjimo ekskursijų praktikos, medijų reprezentacijos ir lankytojų patirtys, ir kaip šios reikšmės siejasi su platesniuose tyrimuose identifikuotais buvusių įkalinimo vietų transformacijos procesais?

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti, kaip Lukiškių kalėjimas yra reprezentuojamas ir vartojamas kaip turistinė ir kultūrinė erdvė, atskleidžiant, kokios reikšmės apie bausmę, įkalinimą ir nuteistuosius yra kuriamos per ekskursijų praktikas, masinių medijų diskursą ir lankytojų patirtis.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis dalyvaujančiu stebėjimu, išanalizuoti, kaip Lukiškių kalėjimo ekskursijose (dieninėje, naktinėje, istorinėje, angliškoje) konstruojamos reikšmės apie bausmę ir įkalinimą, kokios erdvinės, performatyvios ir emocinės strategijos naudojamos lankytojų patirčiai formuoti.
2. Atlikti Lietuvos masinių medijų turinio analizę, siekiant nustatyti, kaip skaitomiausi masinių medijų portalai (LRT, TV3.lt, lrytas.lt, 15min.lt, delfi) reprezentuoja Lukiškių kalėjimą po jo uždarymo, kokie teminiai akcentai, veikėjai ir vertinimai dominuoja.
3. Išanalizuoti TripAdvisor platformoje pateiktus Lukiškių kalėjimo lankytojų atsiliepimus, siekiant atskleisti, kaip lankytojai reflektuoja savo patirtį, kokias emocijas, lūkesčius ir vertinimus jie išreiškia, ir kaip šios refleksijos siejasi su baudžiamojo stebėjimo konceptu.

4. Palyginti visų trijų duomenų šaltinių rezultatus, identifikuojant bendras ir besiskiriančias temas, siekiant atskleisti, kaip skirtingos reprezentacijos prisideda prie kultūrinio bausmės vaizdinio konstravimo Lukiškių kalėjimo atveju.

Tyrimo metodika. Šis tyrimas grindžiamas kokybiniu tyrimo dizainu. Kokybinis tyrimas orientuojasi į giluminę socialinių reiškinių prasmų analizę, remiasi pirminiais duomenimis ir yra vykdomas natūralioje aplinkoje (Hossain, Mehedi, Ahmad 2022, p. 263). Kokybinis požiūris pasirinktas dėl kelių priežasčių. Pirmą, tyrimo teorinės prieigos (tamsus turizmas, komercializacija ir kolektyvinė atmintis) akcentuoja prasmų, simbolių ir emocinių patirčių analizę. Antra, tyrimo objektas, buvusio kalėjimo kultūrinė transformacija, yra daugialypis reiškinys, kurį geriausiai atskleidžia skirtingų kokybinių duomenų šaltinių derinimas. Tyrimo dizainas atitinka atvejo tyrimo (angl. *case study*) logiką. Atvejo tyrimas moksliai tiria realų gyvenimišką reiškinį ir siekia giluminės kontekstualios analizės, todėl yra ypač tinkamas kompleksiniams socialiniams reiškiniams tirti (Channaveer, Baikady 2022, p. 313). Lukiškių kalėjimas šiame tyrime pasirinktas kaip instrumentinis atvejis (angl. *instrumental case*), tai yra konkreti vieta analizuojama kaip priemonė giliau suprasti platesnį reiškinį: kaip buvusios įkalinimo vietos transformuojamos į kultūrinio vartojimo objektus. Instrumentiniai atvejo tyrimai, kaip pažymi Channaveer ir Baikady (2022, p. 316), suteikia pagrindą suprasti platesnius klausimus, viršijančius konkretaus atvejo ribas. Atvejo tyrimo dizainas leidžia integruoti kelis skirtingus metodus: ekskursijų stebėjimą, masinių medijų tekstų ir lankytojų atsiliepimų analizę. Visų trijų duomenų šaltinių tekstinei medžiagai (ekskursijų lauko užrašams, medijų straipsniams ir lankytojų atsiliepimams) analizuoti pasirinkta kokybinė turinio analizė. Kokybinė turinio analizė siekia identifikuoti prasmų kūrimo ir reikšmių konstravimo modelius, orientuojantis į tekste išskylančias temas (Preiser et al. 2021, p. 270). Sąvoka „tekstas“ šiame kontekste apima platų reiškinių spektrą: aprašymus, nuomones, patirtis ir jausmus, perteikiamus įvairiomis reprezentacijos formomis (Preiser et al. 2021, p. 270), o pats metodas plačiai taikomas analizuojant stebėjimo užrašus ir naratyvinio pobūdžio turinį (Preiser et al. 2021, p. 272). Šiame tyrime pradinės analitinės kategorijos suformuluojamos remiantis teorinėje dalyje aptartomis konceptualiomis kryptimis (erdvė ir funkcija, reprezentacija, poveikis ir stebėsena, politika ir ekonomika), tačiau analizės metu paliekama galimybė atsirasti naujoms, iš duomenų kylančioms kategorijoms.

Imtis ir atranka. Ekskursijų stebėjimus sudaro 4 Lukiškių kalėjimo ekskursijos: dieninė ekskursija, naktinė ekskursija, istorinė ekskursija ir ekskursija anglų kalba. Skirtingi ekskursijų tipai pasirinkti tikslingai, norint apimti kuo platesnį teminių, erdvinių ir emocinių strategijų bei reprezentacijų spektrą,

kuriomis Lukiškių kalėjimas pateikiamas lankytojams. Ekskursijos buvo stebimos laikotarpiu nuo kovo iki balandžio mėnesių.

Medijų analizei pasirinkti penki Lietuvos masinių medijų šaltiniai: LRT (visuomeninis transliuotojas), TV3.lt, lrytas.lt, 15min.lt ir delfi (internetiniai naujienų portalai). Šie šaltiniai atrinkti tikslingai, remiantis Gemius Lietuvos masinių medijų auditorijos matavimo tyrimo duomenimis, pagal kuriuos minėti portalai yra tarp didžiausių auditoriją pasiekiančių Lietuvos masinių medijų priemonių 2025 m. Tokia atranka apima tiek visuomenines, tiek komercines masines medijas ir leidžia analizuoti platų reprezentacijų lauką. Straipsniai buvo renkami naudojant raktažodį „Lukiškių kalėjimas“, kiekvieno šaltinio paieškos sistemose. Duomenų ištraukimui iš internetinių portalų naudotas automatizuotas duomenų rinkimo įrankis Octoparse, kuris leido sistemingai surinkti straipsnių tekstus, pavadinimus, publikavimo datas. Atrankos laikotarpis apima laiką nuo 2019 m. liepos 1 d. (kalėjimo uždarymo) iki 2026 m. balandžio 30 d. Atrankos kriterijai: į analizę įtraukiami tekstai, kuriuose Lukiškių kalėjimas yra pagrindinis arba reikšmingas temos objektas. Iš viso atrinkta 962 medijų straipsniai (iš LRT – 480, delfi – 175, 15min – 136, tv3 – 68, lrytas – 103).

Lankytojų atsiliiepimų analizei pasirinkta TripAdvisor platforma, tarptautinis kelionių atsiliiepimų portalas, kuris yra plačiai naudojamas tamsiojo turizmo ir kalėjimų muziejų tyrimuose kaip lankytojų patirčių šaltinis (Lewis, Channing, Smith 2025; Lennon, Tiberghien, 2022). Platforma pasirinkta dėl to, kad joje lankytojai laisva forma aprašo savo patirtis, o tai leidžia analizuoti spontaniškas refleksijas apie baismės erdvę. Į analizę įtraukti visi apie Lukiškių kalėjimo ekskursijas parašyti atsiliiepimai, nuo 2021 m. liepos 28 d. iki 2026 m. gegužės 1 d. Atrinkti atsiliiepimai lietuvių ir anglų kalbomis, iš viso 835 atsiliiepimai.

Duomenų rinkimas. Ekskursijų duomenys renkami taikant dalyvaujantį stebėjimą (angl. *participant observation*), kai tyrėjas dalyvauja ekskursijose kaip eilinis lankytojas ir vietoje fiksuoja pastebėjimus lauko užrašų (angl. *field notes*) forma. Dalyvaujantis stebėjimas yra kokybinis socialinio reiškinių tyrimo metodas, kurio metu tyrėjas dalyvauja tiriamųjų kasdienėje aplinkoje ir fiksuoja savo stebėjimus bei patirtis (Farid, 2022, p. 370). Šio metodo pagrindinis privalumas yra tai, kad jis leidžia rinkti duomenis tiesiogiai dalyvaujant stebimuose reiškiniuose jų natūralioje aplinkoje, tačiau duomenys neišvengiamai yra filtruojami per tyrėjo interpretacinę prizmę, todėl svarbu sistemingai planuoti stebėjimo procesą ir fiksuoti pastebėjimus (Farid, 2022, p. 365). Lauko užrašuose fiksuojami šie aspektai: ekskursijos teminė struktūra (apie ką pasakojama, kokia seka), gido naudojamos retorika ir emocinės strategijos, erdviniai sprendimai (kur vedami lankytojai, kokios erdvės akcentuojamos), materialūs ir vizualiniai elementai (eksponatai, apšvietimas, garsai) bei lankytojų reakcijos (klausimai, emocinės reakcijos, komentarai).

Stebėjimo metu garso ar vaizdo įrašymo įrenginiai nenaudojami, visi pastebėjimai fiksuojami raštu ir balso įrašu ekskursijos metu ir iš karto po jos.

Medijų turinio rinkimo metu buvo automatizuotai surinktas tekstas peržiūrimas ir, atitikęs atrankos kriterijus, išsaugomas kaip atskiras analizės vienetas. Fiksuojama teksto pavadinimas, data, šaltinis, tekstinė medžiaga ir vizualiniai elementai (nuotraukos, vaizdo įrašai), jei jie lydi tekstą.

TripAdvisor atsiliepimų rinkimas. Iš kiekvieno atsiliepimo fiksuojamas tekstas, publikavimo data, vertinimas, atsiliepimo kalba.

Duomenų analizė. Visų trijų duomenų šaltinių analizė atliekama vadovaujantis kokybinės turinio analizės procedūra ir apima šiuos etapus. Pirmajame etape visų duomenų šaltinių tekstai (lauko užrašai, medijų straipsniai, atsiliepimai) pakartotinai perskaitomi siekiant susidaryti bendrą vaizdą apie duomenų turinį ir pobūdį (Preiser et al., 2022, p. 272). Antrajame etape, remiantis teorinėje dalyje suformuotomis temomis (erdvė ir funkcija, reprezentacija, afektas ir stebėseną, politika ir ekonomika), sudaromas pradinis kodų medis, kuris yra grindžiamas teorinėmis prielaidomis, tačiau atviras naujoms kategorijoms, galinčioms iškilti iš duomenų. Trečiajame etape visa medžiaga koduojama naudojant kodų medį (žr. priedas nr. 1 ir priedas nr. 2), kiekvieną duomenų segmentą priskiriant vienai ar kelioms kategorijoms. Ketvirtajame etape kiekvieno duomenų šaltinio rezultatai interpretuojami atskirai, o vėliau lyginami tarpusavyje, identifikuojant bendras temas, skirtumus ir tarpusavio sąsajas.

Tyrimo etika. Ekskursijų stebėjimo metu buvo stebimos viešos ekskursijos, todėl atskiras informuotas sutikimas iš dalyvių nereikalaujamas. Stebėjimo metu nefiksuojami jokie asmens duomenys, lauko užrašuose fiksuojami tik teminiai, erdviniai ir emociniai aspektai. Medijų tekstai yra viešai prieinami, o cituojant neminima jokia jautri informacija. „TripAdvisor“ atsiliepimai yra viešai prieinami tekstai, atsiliepimus palikusių žmonių vardai nebuvo renkami.

Tyrimo ribotumai. Vienas iš ribotumas susijęs su ekskursijų stebėjimais. Stebėtų ekskursijų skaičius yra ribotas, o ekskursijos turinys gali kisti priklausomai nuo gido, dalyvių sudėties ar ekskursijos datos. Todėl stebėjimo duomenys atspindi konkrečių ekskursijų momentinę būklę, o galima teminė ir emocinė įvairovė galėjo būti apimta tik iš dalies. Taip pat, Lukiškių kalėjime yra vykdomos ekskursijos rusų kalba, kurios šio tyrimo metu nebuvo stebimos dėl tyrėjo kalbos nežinojimo.

Kitas ribotumas susijęs su TripAdvisor duomenimis. Atsiliepimus rašo tik dalis lankytojų, todėl šie duomenys nereprezentuoja visų Lukiškių kalėjimo ekskursijų dalyvių patirčių. Be to, internetiniai atsiliepimai yra savanoriškai konstruojami tekstai, kuriuose lankytojai atrenka ir pateikia tik tam tikrus savo patirties aspektus, todėl jie atspindi viešai aprašytą patirtį.

Dar vienas ribotumas susijęs su masinių medijų straipsnių analize. Kai kurie naujienų portalai leidžia skaityti pilną straipsnio versiją tik prenumeratoriams, todėl dalis publikacijų buvo prieinamos tik iš dalies. Dėl šios priežasties kai kurių straipsnių analizė rėmėsi viešai prieinama turinio dalimi, o tai galėjo apriboti galimybę pilnai įvertinti visą kontekstą ir argumentaciją.

3. Lukiškių kalėjimo reprezentacijos masinėse medijose analizė

Analizuojant penkių Lietuvos žinių portalų (LRT, Delfi, 15min, TV3 ir Lrytas) straipsnių turinį apie uždarytą Lukiškių kalėjimą, pastebima tiek panašumų, tiek skirtumų. Pagrindinis skirtumas tarp portalų yra tai, kokias temas jie pasirenka akcentuoti. LRT daugiausia rašo apie ateinančius renginius Lukiškių kalėjimo erdvėje, reguliariai publikuoja straipsnius apie kalėjimo istoriją, architektūrinį paveldą ir seniau kalėjusius asmenis, ypač nuteistuosius už politinius nusikaltimus. LRT taip pat daugiausia dėmesio skiria kalėjimo konversijos vykdytojo, muzikos agentūros „8 Days A Week“ partnerių pasisakymams ir veiklai.

15min, TV3, Lrytas ir Delfi taip pat rašo apie renginius, kalėjimo virsmą ir istoriją, tačiau šie portalai dažniau publikuoja straipsnius apie skambius nuteistuosius, buvusius Lukiškių kalėjimo kalinčiuosius, jų nusikaltimus ir bylas. TV3 ir Lrytas pasitelkia ryškias antraštes, aprašydami „žiauriausius nusikaltėlius“, „pedofilų žudikus“ ar „nusikalstamo pasaulio autoritetus“. Delfi portalas išsiskiria tuo, kad plačiai pristato rašytojos Rūtos Vanagaitės knygą „Lukiškės. Tamsioji Vilniaus širdis“ ir per šios knygos prizmę atskleidžia kalėjimo istoriją. 15min portalas dažniau koncentruojasi į verslo ir ekonominius uždarymo aspektus, nuomos konkursų sąlygas ir politinius sprendimus dėl kalėjimo ateities.

Bendras visų portalų bruožas yra tai, kad Lukiškių kalėjimo uždarymas ir virsmas straipsniuose vaizduojamas kaip reikšmingas miesto pokytis. Visuose portaluose pastebima, kad Lukiškių kalėjimas apibūdinamas kaip „naujas traukos centras“ ar „bendruomenės susibūrimo vieta“, kartu išlaikant nuorodas į kalėjimo praeitį per tokius apibūdinimus kaip „šimtmetis kalėjimas“, ar „Vilniaus širdyje stovėjęs kalėjimas“. Visi portalai taip pat fiksuoja tam tikrą įtampą tarp kalėjimo kaip skausmingos atminties vietos ir kaip pramogų erdvės, tačiau šios įtampos laipsnis skiriasi: LRT daugiau vietos skiria kultūros kontekstui ir diskusijoms, o Lrytas ir TV3 labiau pabrėžia „šiurpumo“ ir „siaubo“ elementus.

Dar vienas panašumas yra tai, kad visuose portaluose Lukiškių kalėjimas dažnai pasirodo kaip fonas straipsniuose, kurie iš esmės yra apie ką nors kita, tokiu atveju „Lukiškių kalėjimas“ tampa vietos žymekliu, kuris suteikia straipsniui papildomo konteksto ir emocinio krūvio. Kitas skirtumas tarp portalų pasireiškia tuo, kaip jie atspindi konversijos kritiką: LRT suteikia erdvę tiek konversijos autoriams, tiek kritikams, o kiti portalai kritinius balsus perteikia rečiau ir fragmentiškiau.

3.1. Kalėjimo erdvė prieš uždarymą

Dalis analizuotų straipsnių skirta aptarti, kas Lukiškių kalėjimas buvo prieš uždarymą, kokia jo istorija ir kokie žmonės šioje vietoje kalėjo. Šis naratyvas atskleidžia, kaip masinės medijos konstruoja kalėjimo istoriją ir ją paverčia pasakojimu apie vietą, turinčią „spalvingą“ praeitį. Mokslinėje literatūroje

šis procesas atpažįstamas kaip selektyvus pasakojimas, kuriame tam tikros istorijos išryškinamos, o kitos lieka paraštėse (Fuggle, 2022).

Straipsniuose kartojama, kad kalėjimas buvo pastatytas 1904 metais ir veikė daugiau nei šimtmetį. Jis apibūdinamas kaip „moderniausias Imperinės Rusijos bausmių sistemos pastatų kompleksas, dar ir šiandien stebinantis ne tik tuometėmis technologijų naujovėmis, bet ir dėmesiu visų konfesijų nuteistiesiems“ (LRT, „Lukiškių kalėjimo epochos pabaiga“). Kalėjimas pristatomas kaip „daugiafunkcė erdvė“, nes „1904 m. pastatytas kompleksas buvo vienas moderniausių kalėjimo kompleksų Rusijos imperijoje“ (Delfi, „Kasinėjimai žvelgiant į ateitį“). Kalėjimas įvardijamas pavadinimu: „Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas – viena seniausių įkalinimo įstaigų Lietuvoje. <...> pradėta statyti Vilniaus miesto centre, šalia Lukiškių aikštės, 1901 metais“ (15min, „Iš Lukiškių kalėjimo iškelti paskutiniai nuteistieji“).

Straipsniuose taip pat plačiai akcentuojama, kokie žymūs žmonės kalėjo Lukiškių kalėjime. Pateikiami ilgi sąrašai istorinių asmenybių: „Lukiškių kalėjime kalintas Lietuvos himno autorius <...> Vincas Kudirka, Vasario 16 akto signatarai <...>, partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas, rašytoja Žemaitė <...>, rašytojas Kazys Boruta ir daugelis kitų <...>“. Tarp kalėjusių asmenų minimas ir „<...> Nobelio taikos premijos laureatas Menachemas Beginas“ (Delfi, „Buvusiame Lukiškių kalėjime svarstoma įrengti tarptautinį memorialą-muziejų“). Pabrėžiama, kad „čia kalėjusių svarbių politinių kalinių būta per visus XX amžiaus Lietuvos okupacinius periodus“ (LRT, „Buvusiame Lukiškių kalėjime svarstoma įrengti tarptautinį memorialą-muziejų“).

Aprašomi ir istoriniai epizodai, kurie papildė kalėjimo pasakojimą: „Būtent Lukiškėse bausmę atliko patys žiauriausi to meto nusikaltėliai. <...> 1924-iais – iš šio kalėjimo vienu metu pabėgo net 74 kaliniai. Viskas vyko tarsi kino filme“ (TV3, „Pabėgo daugiau nei 70 kalinių iš Lukiškių“). Rūtos Vanagaitės knyga pristato kalėjimą emocingesne kalba: „Ištisus 115 metų pačioje Vilniaus širdyje veikęs Lukiškių kalėjimas uždarytas 2019-ųjų liepą. <...> čia kentėjo ir buvo tardomi politiniai kaliniai, kunigai, menininkai, kalėjo įvairūs nusikaltėliai, taip pat ir žmogžudžiai“ (Delfi, „Knygą apie Lukiškių kalėjimą parašiusi Rūta Vanagaitė“).

Apibendrinant, uždarytas Lukiškių kalėjimas masinėse medijose konstruojamas kaip daugiasluoksnė istorija, kurioje modernus kalėjimo pastatas, žymūs politiniai nuteistieji ir spalvingi istoriniai epizodai susipina į pasakojimą apie kalėjimo reikšmę Lietuvai ir Vilniui. Kaip pažymi Chen ir kt. (2016), tokiuose pasakojimuose dažnai dominuoja „įžymių nuteistųjų“ istorijos, kurios yra patrauklios visuomenei, tačiau gali nukreipti dėmesį nuo platesnių sisteminių problemų.

3.2. Politika, ekonomika ir atminties kontrolė kalėjime

Politiniai Lukiškių kalėjimo uždarymo aspektai straipsniuose atsiskleidžia per kelis susijusius pasakojimus: uždarymo priežastis, diskusijas dėl kalėjimo ateities ir skirtingų institucijų bei politikų pasisakymus. Kaip pažymi Karami (2022), buvusio kalėjimo atvėrimas ir jo pertvarka gali būti politinis projektas, vaizduojantis bausmę ir kontrolę praeityje, ir tuo pačiu kuriantis naują simbolinę reikšmę.

Uždarymo priežastys dažniausiai pateikiamos glaustai, kaip savaime suprantamas politinis sprendimas. Istorikas F. Ackermannas konstatuoja: „*Lukiškių kalėjimas uždarytas neturint sprendimo, ką su juo daryti*“ (LRT, „Istorikas apie Lukiškių kalėjimą“). Pats uždarymo procesas truko ilgai: „*Apie kalėjimo iškeldinimą ir <...> pardavimą kalbėti imta 2007 m. Tačiau bandymai iškelti Lukiškių kalėjimą-tardymo izoliatorių buvo nesėkmingi iki 2015 m.*“ (Lrytas, „Pamatykite Lukiškių kalėjimą iš vidaus“). Teisingumo ministras akcentuoja: „*Mes tikimės, kad bent jau dalis objekto bus parduota ir mes gautumėm lėšų bausmių sistemos vykdymo tinklui efektyvinti. <...> Svarbiausia, kad žmonės miesto centre nematytų spygliuotos vielos*“ (LRT, „Lukiškių kalėjimas antradienį uždaromas“). Kaip pažymi Bond (2022), politiniai sprendimai formuoja pasakojimą apie bausmės praeitį ir gali nukreipti dėmesį nuo šiandieninių sisteminių problemų, nes žinios, faktai ir vyraujantys politiniai naratyvai pasakoja, ką visuomenė mato ir supranta apie bausmių sistemą.

Ekonominiai uždarymo aspektai straipsniuose atsiskleidžia per nuomos konkursų aprašymus, kalėjimo pastatų pardavimo planus ir investicijų skaičiavimus. Straipsniuose aptariami konkretūs pasiūlymai: „*Dalį uždaryto Lukiškių kalėjimo pastatų siūloma parduoti, išnuomoti, o kitus panaudoti edukacinėms veikloms*“ (15min, „Dalį Lukiškių kalėjimo pastatų siūlo parduoti – tikimasi gauti 6 milijonus eurų“). Nuomos kaina skelbiama atvirai: „*Objektas išnuomotas už 1,53 euro už kv. metrą mėnesiui (be PVM)*“ (LRT, „Už Lukiškių nuomą per dvejus metus bus sumokėta beveik 0,7 mln. Eurų“), o bendra nuomos suma „*už visą nuomos laiką Turto bankui turėtų sumokėti per 687 tūkst. eurų*“ (Delfi, „Lukiškių kalėjimas vėl atvertas lankytojams“). Straipsniuose atsispindi ir visuomenės lūkesčiai dėl ekonominės grąžos: „*Pasaulyje iš tokių objektų uždirbami kalnai pinigų*“ (Lrytas, „Į šį objektą Vilniuje tiesiog veržiasi minios“). Kartu pateikiama ir kritiška pozicija: „*Projektas aiškiai orientuotas į finansinį, investicinį aspektą, jame visiškai nėra istorinės atminties elementų, net požymių*“ (LRT, „Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras ėmėsi rengti studiją“). Ši įtampa tarp ekonominio pelno ir istorinės atminties atspindi Carlton (2024) pastebėtą disonansą, kai komerciniai interesai gali silpninti socialinio teisingumo klausimų matomumą ir keisti kolektyvinę atmintį.

Straipsniuose Lukiškių kalėjimo savininkai ir valdytojai yra svarbūs veikėjai, formuojantys kalėjimo konversijos pasakojimą. Pagrindinė figūra yra Martynas Butkevičius, vienas iš muzikos

agentūros „8 Days A Week“ įkūrėjų ir Lukiškių kalėjimo konversijos autorių. Straipsniuose jis vadinamas įvairiais apibūdinimais: „*Lukiškių kalėjimo 2.0 širdis*“ (LRT, „Martynas Butkevičius – nuo „Talking Heads“ iki „Pulp““), „*Lukiškių prižiūrėtojas*“ (LRT, „Tarp gatvių“) ar asmuo, kuris „*užėmė Lukiškių kalėjimą ir transformavo jo koncepciją, suteikdamas šiai istorinei erdvei naują kultūrinį veidą*.“ (Delfi, „Lukiškių kalėjimo veidą transformavęs Martynas“). M. Butkevičius kalba apie kalėjimo konversijos viziją: „*Lukiškių kalėjimas, kurį pavadino „Lukiškių kalėjimas 2.0“, kas reiškia geresnę jo versiją, pradeda savo naują gyvenimą ir atsidaro visuomenei ir Vilniaus miestui*“ (Lrytas, „Lukiškių kalėjimas atvertas lankytojams“). Gavus apdovanojimą, jis teigia: „*Lietuvai reikėjo naujos Lukiškių kalėjimo versijos. Šis apdovanojimas, 200 tūkst. lankytojų, pakeista kalėjimo emocija, 300 rezidentų tai tik patvirtina*“ (LRT, „LRT Metų apdovanojimai 2021“).

Tačiau ne visi vertina virsmo vykdytojus teigiamai. Muzikantas Rokas Kašėta atvirai reiškia nusivylimą: „*Ilgainiui Lukiškės man virto viena atgrasiausių vietų Vilniuje. <...> Ne dėl to, kad ten buvęs kalėjimas, o dėl santykio. Dėl santykio su žmonėmis, kurie tą vietą valdo, ir dėl tų žmonių santykio su ta vieta*“, o žurnalistas Karolis Vyšniauskas „*nemano, kad Lukiškių kalėjimo valdytojai idėjų atskleidžia etiškai*“ (LRT, „Koncertai, baras, pramogos – ar Lukiškių kalėjime yra vietos istorijai“). Šios diskusijos atspindi Carlton (2024) pastebėtą problemą, kai komerciniai interesai gali būti iškelti aukščiau nei paveldo ir istorijos interesai, o tai kelia bendruomenių susirūpinimą.

3.3. Kalėjimo erdvė po uždarymo: transformacija, apibūdinimai ir diskomfortas

Po uždarymo Lukiškių kalėjimas masinėse medijose pradamas vaizduoti visiškai kitaip nei veikimo metu. Kalėjimas tampa erdve, kuri priima naują funkciją ir naują tapatybę: koncertų vieta, filmavimo aikštele, bendruomenės susibūrimo tašku, čiuožykla, mugių vieta, mados renginių arena. Medijų antraštėse pabrėžiama, kad „*Istorinis Lukiškių kalėjimo kompleksas Vilniaus centre pradeda naują gyvenimą, keičia emociją ir pasakojimą*“ (15min), kalėjimas pristatomas kaip „*Nauja erdvė sostinei ir visuomenei*“ (Delfi) bei kaip „*Geidžiama filmavimo aikštelė užsienio kino kūrėjams*“ (Lrytas).

Kalėjimas straipsniuose neretai vaizduojamas kaip tarsi gyvas objektas, kuris „atgimsta“, „atsiveria“, „pradeda naują gyvenimą“. M. Butkevičius kalba apie kalėjimo erdvės kaitą: „*Širdis džiaugiasi matant, kaip visų sąmoningumo ir pastangų dėka kalėjimas atsigauna ir keičia energiją*“ (LRT, „Atskleidė, kas laukia Lukiškių kalėjimo erdvėje“). Kalėjimas apibūdinamas kaip „*gyvas organizmas, kasdien įtraukiantis vis daugiau žmonių*“ (15min, „Lukiškių kalėjimo sezono atidaryme“).

Po uždarymo Lukiškių kalėjimas straipsniuose apibūdinamas daugybe naujų epitetų. Kalėjimas jau nebėra „įkalinimo įstaiga“, o „kultūros erdvė“, „kūrybos namai“, „meno ir dizaino židinys“, „traukos

centras“, „bendruomenės centras“. Antraštėje rašoma, kad „*Lukiškių kalėjime kalinius keičia baras, koncertai ir menininkų bendruomenė*“ (15min) ir kad kalėjimas turi tapti „*didžiausia kūrybos, muzikos, modernaus meno, dizaino ir kultūros židiniu*“ (Delfi, „Lukiškių nuomininkai žada jas paversti didžiausia kūrybos, meno ir renginių erdve“). Apibendrinama: „*Aukšta tvora apjuostas buvęs kalėjimas virto muzikos, teatro, modernaus meno ir dizaino, kasdienių kultūros diskusijų namais <...>*“ (LRT, „LRT Metų apdovanojimai 2021“). Kalėjimas dažnai apibūdinamas ir kaip „istorinis“ ar „unikalus“ objektas, vadinamas „*geresne jo versija*“ (Lrytas, „Lukiškių kalėjimas atvertas lankytojams“), ar „*šimtamečiu fortu*“ (LRT, „Pakeliui su klasika“).

Straipsniuose dažnai kuriamas kontrastas tarp „buvusio“ ir „dabartinio“ kalėjimo. Buvę nuteistieji grįžta kaip lankytojai: „*Mes turėjome buvusių kalinių, kurie jau spėjo čia ateiti, parodyti žmonai ir vaikams, kur jis kalėjo dešimt metų, tai buvo, patikėkit manim, gana siurrealu*“ (Delfi, „Lukiškių kalėjimas vėl atvertas lankytojams“). Rašoma, kad „*šiandien Lukiškių kalėjimas – kultūros erdvė, kur vyksta įvairūs renginiai ir parodos. Tačiau daugiau nei šimtmetį <...> buvo viena griežčiausių įkalinimo įstaigų*“ (LRT, „Labas rytas, Lietuva II d.“). Visi šie apibūdinimai atskleidžia Lukiškių kalėjimo prasmės kaitą: nuo „kalėjimo“ prie „erdvės“, nuo „izoliatoriaus“ prie „traukos centro“, nuo „bausmės vietos“ prie „gyvenimo ir kūrybos vietos“. Toks procesas atitinka Shehata ir kt. (2021) aprašytą amnezinį efektą, kai kasdienių kalėjimo gyvenimo aspektų nebuvimas kartu su originalios architektūros akcentavimu sukuria tam tikrą praeities užmarštį.

Nors Lukiškių kalėjimas po uždarymo vaizduojamas kaip atgimusi kultūros erdvė, dalis straipsnių fiksuoja ir nemalonią, šiurpą keliančią kalėjimo atmosferą. Rašoma, kad „*nors kameros jau yra tuščios <...> dar galima pajauti ne pačią jaukiausią atmosferą*“ (15min, „Lukiškių kalėjime dirbusi Dovilė“). Gidė prisipažįsta: „*labai gerai atsimenu pirmąjį apsilankymą kalėjime, bet dabar niūrumas jau prisijaukintas*“ (LRT, „Lukiškių kalėjime dirbanti gidė“). Dainininkas Radži po apsilankymo kalėjime sako: „*Neduok Dieve čia atsidurti*“, ir priduria, kad „*tai buvo dviprasmiška patirtis – ir smagiai naudinga, ir kelianti šiurpą*“ (Delfi, „Lukiškių kalėjime apsilankęs Radži liko sukrėstas“). Užsienio turistės patirtis apibūdinama žodžiais: „*Siaubas slypi istorijoje*“ (15min, „Užsienio turistę sukrėtė vizitas Lukiškių kalėjime“). Aprašoma ir tai, kas likę po nuteistųjų: „*Net trumpai pasivaikščiojus buvusio kalėjimo teritorijoje, galima rasti gausybę pavyzdžių, kaip įkalinti vyrai skaičiavo iki jų laisvės atėmimo bausmės pabaigos likusias dienas*“ (Delfi, „Ar turime išsaugoti daugialypės Lukiškių kalėjimo istorijos pėdsakus“). Šie segmentai atspindi Turner ir Peters (2017) aprašytą „saugaus pavojaus“ patirtį, kai lankytojai patiria stiprias emocijas, tačiau gali bet kuriuo metu palikti erdvę ir sugrįžti į „išorinį“

gyvenimą. Tokiu būdu masinės medijos konstruoja dvejetainį Lukiškių kalėjimo įvaizdį: vienu metu tai yra atgimusi kultūros erdvė, kitu nemaloni, niūri vieta su slegiančia istorija.

3.4. Nuteistųjų reprezentacija, sensacija ir nutylėjimai

Nuteistųjų apibūdinimai straipsniuose apie Lukiškių kalėjimą yra svarbus aspektas, atskleidžiantis, kaip masinės medijos konstruoja nuteistųjų įvaizdį. Kaip pažymi Chen ir kt. (2016), nuteistieji dažniausiai vaizduojami kaip pavojingi per pasikartojančias smurto, pabėgimų ar kitų išskirtinių įvykių istorijas. Antraštės skelbia: „Paskutinis Lukiškių kalėjimo atodūsis: kur perkelti žiauriausi Lietuvos nusikaltėliai?“ (TV3), „Pedofilo žudiko kaprizai už grotų: dėl negauto virdulio – 5 tūkst. eurų ieškinys“ (TV3), „Lukiškių kalėjimo šmėklos: vaikžudės gyvenimą skaidrino kačiukas“ (Lrytas). Šiuose pavyzdžiuose nuteistieji vaizduojami per jų nusikaltimų prizmę, akcentuojant žiaurumą ir pavojingumą.

Aprašomas ir nuteistųjų perkėlimo procesas: „Su paskutiniu konvojaus automobiliu ir paskutiniais nuteistaisiais jame <...>“ (LRT, „Spalvinga Lukiškių kalėjimo istorija“). Straipsniuose rašoma ir apie nuteistųjų skundus po perkėlimo: „Grupė iš uždaryto Lukiškių kalėjimo iškeltų suimtųjų pradėjo protestą dėl, jų teigimu, nepagrįstai apribotų pasimatymų ir nutrūkusių socializacijos programų“ (LRT, „Suimtieji skundžiasi, kad iškėlus iš Lukiškių jų situacija pablogėjo“). Įstaigos vadovas atsakydamas į skundus teigia: „Eilinį kartą nusikalstamo pasaulio atstovai bando pasinaudoti. Tas pats suimtas vienas ir Lukiškėse buvo nepatenkintas. Aš nemanau, kad tas badavimas yra rimtas“ (LRT, „Suimtieji skundžiasi“).

Tačiau straipsniuose pasitaiko ir kitas nuteistųjų vaizdinys, kai jie pristatomi kaip žmonės su savo istorijomis. Rašoma: „„Neišgirsti“ gali būti supastas dvejetainis – nuteistieji yra neišgirsti ir visuomenė dažniausiai renkasi jų neišgirsti“ (LRT, „Garso instaliacijoje Lukiškių kalėjime – dūžtantys stereotipai apie nuteistuosius“). Buvęs kalėjimo kapelionas Arūnas Peškaitis sako: „Lukiškių uždarymo operacija yra didžiausias nežmogiškumo pavyzdys. Valstybė, kuri į kalinius žiūri kaip į daiktus, nemoka žiūrėti ir į laisvėje esančius žmones kaip į žmones“ (LRT, „Vanagaitė knygoje pasakoja Lukiškių istoriją“). Buvęs nuteistasis atvyksta į kino seansą kalėjime ir pasakoja: „Išlikti blaiviam ir nenusikalsti man padeda išsikelti tikslai, kurių tikrai noriu siekti“ (Lrytas, „Kinas į kalėjimą sutraukė per du tūkstančius smalsuolių“).

3.5. Kalėjimas kaip scena: renginiai ir ironija

Daugiausiai straipsnių yra apie Lukiškių kalėjime vykstančius renginius, ypač koncertus. Dažnu atveju renginiai aprašomi lakoniškai, ir „Lukiškių kalėjimas“ tiesiog tampa koncertų erdvės sinonimu. Tai matoma tokiose antraštėse kaip „Interneto sensacija Two Feet surengs pirmą koncertą Baltijos

šalyse: *pasirodys Lukiškių kalėjime*“ (15min), *„Lukiškių kalėjime – įspūdingi koncertai: pasirodys „Grammy“ nominantė Arlo Parks ir norvegų fejė AURORA“* (15min). Tokiuose straipsniuose kalėjimas yra tik vietos nuoroda, o ne turinio objektas.

Vis dėlto tik dalis renginių yra tiesiogiai susiję su kalėjimo tematika ir įkalinimo patirtimi. Vyksta garso instaliacija apie tėvystę už grotų: *„Ką reiškia būti tėčiu kalėjime ir kokie stereotipai apie nuteistuosius dūžta – garso instaliacijoje Lukiškių kalėjime“* (15min, *„Ką reiškia būti tėčiu kalėjime“*). Eksponuojami nuteistųjų darbai parodoje *„Kurortas“* (15min, *„Lukiškių kalėjimo komplekse atidaryta nuteistųjų darbų paroda „Kurortas““*). Pristatoma meno paroda *„Išlikimas“*, kurią *„<...> kūrė pirmąkart lankytojams atveriamai kalėjimo erdvei“* (LRT, *„Lukiškių kalėjimo atmosferą papildys meno paroda „Išlikimas““*). Spektaklių kontekste režisierius Markevičius teigia: *„Atspirties taškas – Lukiškių kalėjimas“* (LRT, *„Spektaklio „Kolonija Antika“ režisierius Markevičius“*). Pristatomas filmas *„Pavyzdingas elgesys“*, kurio *„epicentre – du nuteistieji, Lukiškių kalėjime kalintys iki gyvos galvos: Rimas ir Rolandas“* (LRT, *„Filmo „Pavyzdingas elgesys“ bendraautoris Nerijus Milerius“*). Kaip pažymi Mussell ir kt. (2022), tokiose vietose kuriamas baudžiamasis stebėjimas, kai populiarus noras vartoti bausmę realizuojamas saugiu atstumu nuo nuteistųjų patirčių.

Straipsniuose galima pastebėti ir nemažai segmentų, kuriuose Lukiškių kalėjimas paminimas su nuostaba, pajuoka ar humoru. Šie segmentai atspindi visuomenės reakciją į kalėjimo tapimą laisvės, pramogų ir kūrybos erdve. Airių grupės „Fontaines D.C.“ narys teigia: *„Groti kalėjime Vilniuje – įspūdinga“* (LRT, *„Žymios airių grupės „Fontaines D.C.“ narys“*). M. Butkevičius pastebi: *„Į šią vietą žmonės dabar keliauja savo noru“* (LRT, *„Naujosios Lukiškių kalėjimo versijos autorius Butkevičius“*). Autorius savo straipsnį pavadina *„Lukiškių kalėjimo laisvė“* (LRT), taip sukurdamas priešingų prasmų junginį. Laida „Peliukai“ komentuoja: *„Sūrskiui nepatinka, jog <...> Lukiškių kalėjimą ėmė ir taip paprastai uždarė. Anot pelės, dygliuota tvora visiems priminė, kur pateksi, jei elgsiesi netinkamai. <...> vienas netinkamas žingsnis ir tu jau ne Seime, o kalėjime“* (LRT, *„Peliukai apie uždarytą Lukiškių kalėjimą“*). Renginių organizatoriai taip pat kuria žaismingą kontekstą: *„Pažadame, kad savaitgalį užsukę į kalėjimą, nenorėsite iš jo išeiti“* (LRT, *„Savaitgalį Lukiškių kalėjimo erdvėje – dizaino ir kultūros šventė“*). Šie juokeliai ir reakcijos atskleidžia disonansą, kuris kyla, kai kalėjimas praranda savo pirminę funkciją ir tampa pramogų erdve, o visuomenė tai atspindi per humorą ir ironiją.

3.6. Nepritarimas transformacijai ir kalėjimo ateičiai

Dalis straipsnių fiksuoja kritiką ir nesutikimą su tuo, kaip Lukiškių kalėjimo erdvė yra pertvarkoma. Ši kritika kyla iš skirtingų pusių: iš menininkų, nepatenkintų kalėjimo valdymu, iš

kaimynų, kenčiančių nuo triukšmo, iš istorikų ir paveldo saugotojų, raginančių išsaugoti kalėjimo atminties funkciją, ir iš visuomenės dalies, kuri klausia, ar pramogos yra tinkama veikla tokioje vietoje.

Muzikantas Rokas Kašėta pareiškia: „*Lukiškių kalėjimas virto pramogų arena ir pinigų kalykla, kurioje neliko vietos istorijai*“ (LRT, „Ar Lukiškių kalėjimas virsta pramogų arena“). Rūta Vanagaitė po ekskursijos kalėjime reiškia nusivylimą: „*Nuėjau į ekskursiją už 15 eurų <...>, gidė pasakojo įdomius atvejus – kur kalėjo Daktaras, kaip įsinešdavo telefonus nelegaliai... Man to nepakako, pasirodė juokinga*“ (Delfi, „Knygą apie Lukiškių kalėjimą parašiusi Rūta Vanagaitė“). Buvęs kalėjimo kapelionas pabrėžia: „*Nėra paminklo žuvusiesiems, nėra paminklo nukankintiems, nėra paminklo žmonėms, kurie ten kalėjo ir nebūtinai buvo nusikaltėliai*“ (LRT, „Vanagaitė knygoje pasakoja Lukiškių istoriją“).

Kaimynų nepasitenkinimas aprašomas ryškiai: „*Nuo triukšmo vibruojantys langai <...> apie „Lukiškių kalėjime 2.0“ vykusį trijų dienų festivalį <...>*“ (LRT, „Nuo triukšmo vibruojantys langai“). Kaimynas tvirtina: „*Neįmanoma būti, išvažiuojam*“ ir priduria, kad „*net darbo dienomis namo gyventojai neturi ramybės. Atlikėjai garsiai repetuoja ir dienomis*“ (LRT, „Triukšmas ir „neadekvačios kalbos nuo scenos“ – Lukiškių kalėjimo renginiai drumsčia kaimynų ramybę“).

Istorikų pozicija taip pat fiksuojama: „*Istorikai ir paveldosaugininkai sako, kad pirmiausia dera prisiminti ilgai slėptą kalėjimo istoriją ir, pritaikant teritoriją naujai paskirčiai, išsaugoti dalį, kad ir šiurpūs, autentiškumo*“ (LRT, „Lukiškių kalėjimo komplekso vizijos“). Siūloma alternatyva: „*Buvusiame Lukiškių kalėjime svarstoma įrengti tarptautinį memorialą-muziejų, taip pagerbiant ten kalėjusius politinius kalinius*“ (TV3, „Buvusiame Lukiškių kalėjime svarstoma įrengti tarptautinį memorialą-muziejų“). Šios diskusijos atspindi Carlton (2024) pastebėtus bandymus įamžinti trauminius įvykius, kurie yra silpninami pramogomis ir komercinėmis veiklomis. Taip pat jose matomi Reeves ir Heath-Kelly (2020) aprašyti procesai, kai muziejai ir viešos erdvės gali tiek spręsti, tiek nutildyti bendruomenes.

Apibendrinant, atlikta kokybinė Lukiškių kalėjimo reprezentacijos penkiuose žinių portaluose analizė atskleidžia, kad uždaryta įkalinimo įstaiga masinėse medijose patiria prasmės kaitą. Kalėjimas, kuris daugiau nei šimtmetį buvo bausmės, izoliacijos ir kontrolės vieta, po uždarymo straipsniuose palaipsniui virsta kultūros, pramogų ir bendruomenės erdve.

Analizuotuose straipsniuose aiškiai matomi keli pagrindiniai naratyvų sluoksniai. Kalėjimas konstruojamas per žymių politinių kalinių sąrašus, kalėjimo modernumo pabrėžimą ir sensacingus istorinius epizodus, tačiau kasdienis nuteistųjų gyvenimas lieka paraštėse. Politiniai ir ekonominiai uždarymo aspektai atskleidžia, kad kalėjimo uždarymas buvo priimtas be aiškaus ilgalaikio plano, o vėlesnės diskusijos sukoncentruotos ties nuomos konkursais, pardavimo pajamomis ir investicijų grąža.

Kalėjimo savininkai ir konversijos vykdytojai straipsniuose vaizduojami kaip pagrindiniai pasakojimo formuotojai, kurių vizija yra dominuojanti, nors ir sulaukianti kritikos dėl nepakankamo dėmesio istorijai.

4. Lukiškių kalėjimo ekskursijų turinio analizė

Šiame skyriuje analizuojami keturių Lukiškių kalėjimas 2.0 ekskursijų stebėjimo duomenys: dieninio, naktinio, istorinio ir anglų kalba turų. Stebėjimas vykdytas dalyvaujant ekskursijose kaip tipiškam lankytojiui, fiksuojant gidų pasakojimus, dalyvių reakcijas, erdvines patirtis ir naratyvinių konstrukcijų pobūdį. Analizė struktūruojama tematiškai, siekiant atskleisti pagrindines įžvalgas per teoriniame darbo pagrinde aptartas kategorijas: erdvės ir funkcijos transformaciją, baudžiamąjį stebėjimą ir performatyvią patirtį, naratyvų selekciją bei politinius ir ekonominius kontekstus. Keturi skirtingi turai leidžia palyginti, kaip ta pati fizinė erdvė skirtingais būdais performuojama skirtingoms auditorijoms, ir kokias prasmes apie įkalinimą, bausmę bei nuteistųjų patirtis kuria.

4.1. Erdvės transformacija: nuo įkalinimo infrastruktūros iki vartojamos patirties

Visuose keturiuose turuose ryškus kontrastas kyla tarp buvusios įkalinimo erdvės ir dabartinio jo naudojimo. Dieniniame ture šis kontrastas nuolat išsakomas: gidas kartoja, kad šiandien buvęs kalėjimas funkcionuoja kaip kultūros ir meno erdvė, praeinant pro įvairias vietas trumpai pristatomi meno kūriniai, kūrybinės studijos ir muzikos erdvės. Turo metu koridoriuose skamba muzika, pro šalį praeina muzikantai. Toks kontrastas tarp to, kas pasakojama apie praeities sąlygas, ir to, ką lankytojai tiesiogiai mato ir girdi, kuria disonansą, kurį Carlton (2024) aprašė analizuodama Pentridge kalėjimo atvejį: vieta, turinti skaudžią istoriją, tampa panaši į teminį parką, todėl atsiranda vertybinė įtampa tarp atminimo ir pramogos.

Naktiniame ture šis disonansas patiriamas kūniškai. Lauke groja linksma muzika, veikia baras, žmonės mėgaujasi pavasario vakaru, tačiau ekskursijos dalyviai vedami į tamsias erdves, kuriose šviesa neįjungiama. Fizinis perėjimas iš laisvalaikio zonos į tamsią buvusio kalėjimo erdvę atspindi tą patį struktūrinį disonansą, kurį identifikavo Carlton (2024), pastebėjusi, kad buvimas arti viešbučių, restoranų ar prekybos erdvių kuria disonansą ir apsunkina gilų įsitraukimą. Lukiškių atveju ši transformacija yra fiziškai lokalizuota tame pačiame komplekse: ta pati teritorija vienu metu veikia kaip linksma laisvalaikio erdvė ir kaip tamsiojo turizmo vieta. Ekskursijos dalyviai šias dvi vietas patiria per kelis metrus, o tai gali sustiprinti nesuderinamumo pojūtį.

Angliškajame ture erdvės transformacijos disonansas papildomas kultūrinio neatpažinimo aspektu. Užsienio turistams kalėjimo erdvė yra pirmiausia egzotiška ir turistinė, o ne istoriškai asmeniška. Vienas iš dalyvių nuo sienos nukritusį tinko gabalą pasiėmė kaip simbolinį suvenyrą, taip materialiai paversdamas kalėjimo infrastruktūrą vartojimo objektu. Šis atvejis iliustruoja Thurston (2017) pastebėjimą, kad lankytojų patirtis tęsiama už muziejaus ribų per materialius objektus, o suvenyrai

pratęsia patirties pasakojimą. Lukiškių atveju suvenyrinis objektas paimtas tiesiogiai iš byrančių kalėjimo sienų, kas dar labiau sustiprina ribą tarp paveldo vietos ir vartojimo objekto.

Istoriniame ture erdvės transformacija interpretuojama kitaip. Gidas pristato panoptikono principą per Jeremy Bentham ir Michel Foucault idėjas, aiškindamas, kad architektūra leidžia iš centrinio taško stebėti didelę dalį pastato, o pati stebėjimo galimybė tampa kontrolės priemone. Čia fizinė erdvė pristatoma, kaip analitinis objektas, atskleidžiantis galios santykius. Toks požiūris artimas Karami (2022) analizuotai Kasro kalėjimo transformacijai, kur buvusio kalėjimo architektūra tampa priemone rekonstruoti žmonių vaizduotę apie šiuolaikinius kalėjimus.

4.2. Performatyvumas ir baudžiamasis stebėjimas

Stebėjimo duomenys atskleidžia, kad visose ekskursijose, nors ir skirtingai, vyksta baudžiamojo stebėjimo kūrimas, kai dalyviai kviečiami ne tik klausytis pasakojimų, bet ir fiziškai dalyvauti performatyviai atkuriant kalėjimo praktikas. Dieniniame ture šis procesas prasideda nuo pat pirmųjų minučių: dalyviai išrikiuojami palei sieną kratų erdvėje, jiems pasakoma, kad dabar jie atrodo kaip nuteistieji, o bendravimui naudojamas kalėjimo aplinkai būdingas tonas, kuriame dalyviai vadinami tokiais žodžiais kaip „žulikai“. Tokia performatyvi strategija, kai lankytojai kviečiami prisiimti nuteistojo vaidmenį, atitinka Turner ir Peters (2017) aprašytą modelį, pagal kurį tokie performansai priklauso nuo to, kad lankytojai priima skirtingus vaidmenis ir taip prisideda prie kuriamų atmosferų.

Dieniniame ture dalyviai aktyviai bandė susispausti į mažas paskirstymo patalpas, siekdami praktiškai patirti, ar fiziškai įmanoma sutalpinti keturis ar aštuonis žmones vieno kvadratinio metro erdvėje, kaip tai darydavo nuteistieji atvykę į kalinimo įstaigą. Bandymas buvo palydėtas juoku, nes fiziškai to padaryti nepavyko. Šis epizodas iliustruoja esminę „saugios grėsmės“ logiką: lankytojai patiria diskomfortą, bet tik tiek, kiek jis lieka kontroliuojamas ir žaismingas. Turner ir Peters (2017) atkreipia dėmesį, kad yra tam tikras malonumas lankytojams, žinant, kad šiuos vaidmenis, bausmes ir patį kalėjimą galima palikti ir sugrįžti į „išorinį“ gyvenimą. Lukiškių atveju šis malonumas kyla būtent iš nesėkmingo bandymo atkurti realias sąlygas, galbūt priverčiančiu susimąstyti apie tuos, kurie iš tiesų turėjo tokiomis sąlygomis gyventi.

Angliškajame ture performatyvumas įgavo pramoginę formą. Pasimatymų erdvėje dalyviai sėdėjo skirtingose stiklo pusėse, imitavo pokalbius ir šaukė frazes kaip „*please release me* (liet. *prašau, paleiskit mane*)“, „*I'm innocent* (liet. *aš nekaltas*)“, „*I don't want to live here* (liet. *aš nenoriu čia gyventi*)“. Šis elgesys atspindi Mussell ir kt. (2022) aprašytą baudžiamojo stebėjimo dinamiką, kurioje lankytojai kviečiami įžengti į kadaise draudžiamą vietą, žadant lengvą ir linksmą pramogą. Lukiškių

atvejis parodo, kad performatyviojo dalyvavimo metu lankytojai bando suprasti nuteistųjų patirtis jas parodijuojant žaismingomis citatomis, kurios skausmingą patirtį paverčia komišką momentą fotografijai.

Naktiniame ture performatyvumas įgauna fiziškai intensyvesnę formą. Vienas dalyvis buvo pakviestas įeiti į mažą tardymo izoliatoriaus erdvę, po to durys trumpam užrakintos. Gidas aiškino, kad tokiose vietose tiek čia laikyti žmonės, tiek ekskursijų dalyviai dažnai patiria klaustrofobiją. Lease (2017) aprašo tokį reiškinių kaip spektaklišumą ir kūnišką poveikį, kuris stiprina stebėjimą, nes žiūrovai fiziškai atsitraukia ar krūpteli iš siaubo. Tačiau net ir šiuo atveju patirtis išlieka kontroliuojama: durys užrakinamos tik trumpam, gidas čia pat, o visa situacija paremta savanorišku dalyvavimu. Skirtingai nei realių nuteistųjų patirtis, kurioje izoliacijos trukmė nežinoma ir nekontroliuojama, lankytojo patirtis turi aiškią pabaigą.

Svarbu pažymėti, kad istoriniame ture performatyvumas buvo minimalus. Vienintelis interaktyvus elementas – beldimo į sieną komunikacijos būdo demonstracija, kurioje dalyviai mokėsi specialios raidžių lentelės, pagal kurią kiekvienas beldimo derinys reiškė tam tikrą raidę ar žinutę. Šis elementas buvo edukacinis: jis leido patirti vieną iš realių nuteistųjų komunikacijos strategijų. Tai rodo, kad performatyvumo pobūdis nėra determinuotas pačios erdvės, o priklauso nuo naratyvinio pasirinkimo, kurį atlieka gidas ir ekskursijos formatas.

4.3. Naratyvų pasirinkimas ir vaizdavimas

Vienas ryškiausių empirinio stebėjimo rezultatų yra tai, kaip skirtinguose turuose pasirenkama, kokias istorijas pasakoti. Tai kuria specifinius įkalinimo vaizdinius ir formuoja dalyvių supratimą apie nuteistuosius, bausmę ir teisingumo sistemą. Chen ir kt. (2016) identifikavo tendenciją, pagal kurią kalėjimų muziejuose istorijas su garsiais įstatymus pažeidusiais asmenimis perteikia smurtinių ir pagarsėjusių nuteistųjų vaizdinius, o ne kasdienę realybę. Lukiškių atveju ši tendencija matoma visuose turuose, tačiau skirtingu intensyvumu.

Dieniniame ir naktiniame ture nuolat minimos plačiai Lietuvoje žinomos pavardės ir pravardės: Henrikas Dakaras, Alma Bružaitė-Jonaitienė, broliai Lavrinovičiai, Boris Dekanidze. Konkrečios patalpos siejamos su konkrečiais asmenimis, taip sukuriant personalizuotą naratyvą, kuriame kalėjimo erdvė įgyja veikėjus. Lukiškėse kalintų asmenų balsai neskamba nei per vieną turą – pasakoja gidai, o ne buvę nuteistieji, ir jų cituojamos istorijos yra pasakojamos trečiuoju asmeniu. Dieniniame ture naratyvų selekcija labiau orientuota į buitį ir kasdienybę: maitinimą, higieną, judėjimą, sportą, veiklas, kontrolę ir rutiną. Vis dėlto ir šiame ture pasakojimų centras yra kuriozai ir neįprasti faktai: kūno slėptuvės draudžiamiems telefonams, vadinamieji „pirštukai“ (maži telefonai), „bardačiokai“ (kūno slėptuvės), spėlionės apie tai, kiek telefonų galima paslėpti. Šie elementai yra pasakojami su humoru ir kviečia

dalyvius aktyviai reaguoti, taip sukuriant pramoginę atmosferą. Kaip ir Chen ir kt. (2016) identifikuotame modelyje, nuteistųjų patirtys tampa pramoginiu turiniu, jaudinančiomis istorijomis lankytojų pramogai.

Naktiniame ture ryškiausiai dominuoja šokiruojančių naratyvų pateikimas. Pasakojimai orientuoti į ekstremalius, šokiruojančius atvejus – savęs žalojimą, venų persipjovimą, bandymus pasikarti, seksualines praktikas, nehigieniškas kūno modifikacijas, krauju išteptas erdves. Gidas rodo tikras nuotraukas – žaizdas, gangrenas, kūno sužalojimus. Nepilnamečių erdvėse pasakojimai buvo vulgarūs ir orientuoti į seksualumo temą. Toks turinio pasirinkimas atitinka Lewis ir kt. (2025) aprašytą tendenciją, kai kuriojamos erdvės ir patirtys balansuoja tarp paviršutiniškų versijų ir perdėtų performansų, siekiant maksimaliai padidinti vartotojo patirtį ir komercinę naudą. Naktiniame ture „patirtis“ kuriama per šoką: stipri emocinė reakcija tampa patirties kokybės matu, o turinys selektyviai orientuotas į tai, kas sukels didžiausią reakciją, ne į tai, kas tiksliausiai atspindės kasdienę įkalinimo realybę.

Angliškajame ture naratyvų selekcija prisitaiko prie auditorijos. Lietuvoje žinomi nuteistieji beveik neminimi, nes užsienio turistams tokios pavardės būtų neatpažįstamos. Vietoj to stipriausią reakciją sukelia „Stranger Things“ filmavimo vietos. Daugelis dalyvių teigė, kad būtent šis serialas paskatino juos apsilankyti Lukiškėse, o sužinoję apie filmavimo lokacijas, jie garsiai reiškė nuostabą ir fotografavosi komentuodami, kad stovi toje pačioje vietoje, kurioje filmavosi žymūs aktoriai. Šis reiškinys atskleidžia, kaip popkultūra gali tapti svarbesniu lankymo motyvu nei pačios vietos istorija. Astudillo ir kt. (2024) aprašė, kaip buvusių kalėjimų turistifikacija gali panaikinti tamsųjį paveldą, nes istorinius diskursus perrašo alternatyvūs pasakojimai. Lukiškių atveju popkultūrinis naratyvas neperrašo kalėjimo istorijos, tačiau jis akivaizdžiai konkuruoja su ja dėl lankytojų dėmesio ir emocinio įsitraukimo.

Istorinis turas siūlo kitokį naratyvų pasirinkimą. Pasakojimas konstruojamas chronologiškai, nuo Lukiškių teritorijos susiformavimo iki vėlesnių laikotarpių. Didelis dėmesys skiriamas okupacijoms, politiniam kontekstui, tautinėms mažumoms, represijoms ir skirtingų žmonių likimams. Gidas kalba apie kankinimus, perpildytas patalpas ir politinį smurtą ne kaip šokiruojančias istorijas, o kaip istorinius faktus, kurie reikalauja suvokimo. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad ir istoriniame ture dažniausi dalyvių klausimai buvo susiję su savižudybėmis, savęs žalojimu ar kitais kraštutiniais išgyvenimais, tai rodo, kad lankytojų lūkesčiai yra formuojami platesnio kultūrinio konteksto, kuriame kalėjimas asocijuojamas su ekstremaliais pasakojimais, nepriklausomai nuo turo pobūdžio.

4.4. Humoras, žargonas ir „saugaus atstumo“ kūrimas

Visuose turuose, išskyrus istorinį, humoras ir kriminalinis žargonas atlieka esminę funkciją – jie kuria emocinį atstumą tarp dalyvių ir pasakojamos realybės. Dieniniame ture gidas nuolat vartoja žodžius kaip „bardačiokas“, „muchamorai“, „bachūrai“, o dalyviai šiuos žodžius priima kaip pramogos elementą. Toks žargono vartojimas kuria tai, ką Lewis ir kt. (2025) apibrėžė kaip saugų atstumą: lankytojas yra pakankamai arti, kad patirtų smalsumą ir jaudulį, tačiau pakankamai toli, kad nepajustų tikro diskomforto ar atsakomybės jausmo.

Naktiniame ture humoras įgauna tamsios komedijos formą. Gidas naudoja keiksmazodžius, rusiškų žodžių intarpus, juokauja apie dalyvių užrakinimą ar išleidimą tik kitą rytą. Pasakojimai apie savęs žalojimą, smurtą ir seksualines praktikas dažnai pateikiami kaip pramoga ar siaubo istorijos. Mussell ir kt. (2022) identifikavo, kad tokia patirtis ne tik nesugebėjo susieti žmonių su realiomis įkalinimo patirtimis, bet ir atkūrė stigmas. Lukiškių naktiniame ture sudėtingos įkalinimo patirtys dažnai perteikiamos per šokiruojančius ir emociškai paveikius pasakojimus, kurie tampa ekskursinės patirties dalimi.

Angliškajame ture humoras yra kultūriškai adaptuotas. Gidas juokauja apie krepšinį kaip antrąją Lietuvos „religiją“, o dalyviai lygina Lukiškes su savo šalių kalėjimais. Putino iškarpą už grotų dalyviai komentavo humoru, siūlydami šalia „uždaryti“ ir Trump’ą. Šis politinis humoras yra įdomus, nes jis leidžia dalyviams per vartojamą aktualijų komentarą integruoti kalėjimo patirtį į savo kasdienio gyvenimo kontekstą, tačiau tuo pačiu jis dar labiau nutolina ekskursiją nuo kalėjimo realybės, paversdamas ją politine satyra.

Istoriniame ture humoro praktiškai nėra. Šis skirtumas parodo, kad humoras kituose turuose nėra atsitiktinis ar neišvengiamas erdvės bruožas, o veikiau sąmoningas naratyvinis pasirinkimas, padedantis sušvelninti žiaurios kalėjimo realybės pateikimą ir formuojantis lankytojų santykį su erdve. Be humoro, istoriniame ture kalėjimo erdvė lieka rimta ir sunki, dalyviai priversti susidurti su istorijos turiniu tiesiogiai.

4.5. Kūno patirtis ir jutiminis poveikis

Stebėjimo duomenys atskleidžia, kad ekskursijose svarbus ne tik naratyvinis, bet ir jutiminis poveikis – kvapai, šviesa, erdvės dydis, temperatūra ir tamsa tampa patirties dalimi. Dieniniame ture gidas kviečia dalyvius įsivaizduoti kvapą, kuris sklido be galimybės nusiprausti beveik savaite. Angliškajame ture keli dalyviai dėl rūšio kvapo (drėgmės, kanalizacijos ir pelėsio) pradėjo springti ir nebegalėjo tęsti vienos iš erdvių ekskursijos dalies. Naktiniame ture pasimatymų erdvėje jautėsi stiprus šlapimo kvapas, kuris, anot gido, sklido dėl viršuje esančių kanalizacijos vamzdžių. Šie jutiminiai

elementai veikia kitaip nei naratyviniai: jie yra tiesioginiai, nevaldomai kūniški ir neimituojami. Lease (2017) aprašo, kaip žiūrovai fiziškai atsitraukia ar krūpteli iš siaubo, o Lukiškėse kvapas sukelia panašų kūnišką atsitraukimą, tačiau jis kyla ne iš inscenizacijos, o iš realių fizinių aplinkos savybių.

Naktiniame ture tamsa yra pagrindinis jutiminis elementas. Ekskursija vyksta be įjungtos šviesos, dalyviai gali naudotis tik telefonų žibintuvėliais. Tokiomis sąlygomis erdvė patiriama kitaip nei dieną: ji tampa neaiški, grėsminga, nejauki. Ši strategija yra sąmoningai konstruojama kaip poveikio priemonė, nes tamsa ne informuoja, o kuria baimės ir nežinomybės jausmą. Tai atitinka Turner ir Peters (2017) aprašytą modelį, kuriame kalėjimų patirtys kuriamos per kūniškas ir performatyvias atmosferas, tačiau Lukiškių atveju tamsa yra fizinė turo sąlyga, kuri keičia dalyvių kūnišką patirtį.

4.6. Gidų tapatybė ir pridėtinė vertė ekskursijoje

Gidų tapatybės klausimas yra tiesiogiai susijęs su Thurston (2017) pastebėjimu, kad kalėjimų muziejuose tai nėra istorijos, kurias pasakoja nuteistieji, tai istorijos apie juos, kurias kuria kuratoriai ir gidai. Dieniniame ture gidas sąmoningai kuria intrigą apie savo tapatybę: vienas pirmųjų dalyvių klausimų buvo, ar jis dirbo kalėjime iki jo uždarymo, tačiau atsakymas buvo atidėtas iki pat ekskursijos pabaigos. Tik baigiantis turui buvo pasakyta, kad kalėjime jis nedirbo. Intriga apie gido „autentiškumą“ gali sustiprinti pasakojimo patikimumą ir lankytojų įsitraukimą visos ekskursijos metu, net jei galutinis atsakymas ją paneigia.

Naktiniame ture gidas niekada tiesiogiai nepasakė, ar dirbo kalėjime, tačiau kalėjimo darbuotojus nuolat vadino „kolegomis“ ir įvairias situacijas pristatydavo taip, lyg būtų jas stebėjęs iš vidaus. Frazės kaip „*kolega atidaro duris ir pamato...*“ kūrė įspūdį, kad pasakojimai remiasi asmenine patirtimi. Toks pasakojimo naratyvas leidžia gidui kalbėti neprišimant formalios atsakomybės už teiginių tikslumą.

Istoriniame ture gido pozicija yra aiškiausia: jis kalba kaip lektorius, paskaitos pobūdžiu, remdamasis istoriniais šaltiniais, žemėlapiais ir dokumentine medžiaga. Jo autoritetas kyla ne iš asmeninės patirties, o iš žinių ir gebėjimo perteikti informaciją. Angliškajame ture gidas pasakoja nuolat aiškindamas platesnį Lietuvos kontekstą užsienio lankytojams. Šie skirtumai rodo, kad gido vaidmuo nėra neutralus informacijos perdavimas – jis yra aktyvus naratyvo konstravimas, kuriame gido prisiimta tapatybė (liudininkas, ekspertas, prižiūrėtojas) tiesiogiai formuoja dalyvių patirtį ir supratimą.

4.7. Dalyvių reakcijos ir baudžiamojo stebėjimo dinamika

Dalyvių reakcijos skirtinguose turuose atskleidžia, kaip baudžiamojo stebėjimo dinamika veikia praktikoje. Dieniniame ture vienas iš dalyvių, išgirdęs apie prastas nuteistųjų gyvenimo sąlygas, paklausė, kam nuteistiesiems reikalingos geresnės patalpos, juk šie atlieką bausmę už nusikalstamos veikos atlikimą. Gido atsakymas į šį klausimą buvo orientuotas į resocializaciją: aiškinta, kad

humaniškesnės sąlygos siejamos su galimybe žmogui keistis ir integruotis. Taip pat paminėta, kad ekskursijose kartais apsilanko buvę įkalintieji, kurie teigia, jog nehumaniškoje aplinkoje keistis buvo neįmanoma, o kitose šalyse patirtos geresnės sąlygos skatino didesnį norą keisti gyvenimo būdą. Šis epizodas įtraukia kritinę refleksiją apie baudžiamąją sistemą.

Angliškajame ture dalyviai aktyviai lygino savo šalių įkalinimo sistemas su Lietuvos. Didžiausią šoką sukėlė ne pasakojimai apie smurtą ar nuteistuosius, o pačios gyvenimo sąlygos, mažos erdvės, higienos sąlygos ir faktas, kad nusiprausti buvo leidžiama tik kartą per savaitę. Ši reakcija parodo, kad kai kurie turistai atvyko su tam tikru įkalinimo sistemos įvaizdžiu (galbūt formuotu popkultūros), kuris buvo mažiau šokiruojantis nei fizinė realybė. Lewis ir kt. (2025) pastebėjo, kad bausmių stebėtojai dažnai vertina vietos autentiškumą per emocinį ryšį. Lukiškių kalėjime šis ryšys stipriausias ne per naratyvą, o per jutiminę patirtį (kvapą, erdvės mažumą), kas rodo, kad fizinė aplinka gali veikti stipriau nei žodinis pasakojimas.

Reikšmingas stebėjimo momentas yra ir tai, kad visuose turuose, nepaisant pradžioje įvardinto draudimo fotografuoti, dalyviai slapta fotografavo erdves. Šis elgesys rodo, kad vizualinis įkalinimo erdvės fiksavimas yra stiprus lankytojų poreikis, nesusijęs su edukacija ar refleksija – jis atitinka turisto elgesį. Thurston (2017) aprašo, kaip rodydami suvenyrus kitiems, lankytojai pratęsia muziejaus patirtį ir jos pasakojimą už muziejaus ribų. Slaptas fotografavimas Lukiškių kalėjime atlieka tą pačią funkciją, patirtis yra fiksuojama tam, kad būtų pasidalinta kaip pramoginė vizualinė medžiaga.

Keturių Lukiškių kalėjimas 2.0 ekskursijų stebėjimas atskleidžia, kad ta pati fizinė erdvė gali būti performuojama radikaliai skirtingais būdais, kurių kiekvienas kuria savitą santykį su įkalinimo istorija ir nuteistųjų patirtimis. Dieninis turas veikia kaip pramoginė edukacija, kurioje dėmesys sutelktas į kasdienybės išskirtinius įvykius ir performatyvią „nuteistojo“ patirtį. Naktinis turas radikalizuoja šokiruojančio turinio logiką, paversdamas kalėjimą emocinio ir fizinio įsitraukimo erdve, kurioje smurtas, savižala ir seksualumas tampa pagrindiniu pasakojimo turiniu. Angliškasis turas adaptuoja turinį tarptautinei auditorijai, integruodamas popkultūrinius naratyvus ir šalies istoriją. Istorinis turas interpretuojamas per politinę istoriją, represijas ir architektūrinę analizę, atsižvelgdamas į lankytojų lūkesčių, kurie formuojami platesnio tamsiojo turizmo diskurso.

Visais atvejais matoma pagrindinė įtampa, kurią identifikavo kultūrinės kriminologijos tyrimai: buvę kalėjimai, tapę turistinėmis erdvėmis, veikia kaip baudžiamojo stebėjimo vietos, kuriose įkalinimo patirtis yra vartojama, o ne suvokiama. Lankytojams suteikiamas „malonumas“ patirti stiprias emocijas, tokias kaip baimė, pasibaisėjimą, smalsumą kontroliuojamomis sąlygomis, su galimybe bet kada „išeiti“. Tačiau ši galimybė, kaip pabrėžė Turner ir Peters (2017), yra esminis skirtumas tarp lankytojų ir

nuteistųjų: pastarieji tokios galimybės neturėjo. Lukiškių ekskursijų analizė rodo, kad šis gali būti suprantamas kaip pramoginis elementas, o „saugaus pavojaus“ jausmas tampa produktu, kurį dalyviai perka ir vartoja.

5. „Trip Advisor“ atsiliepimų apie Lukiškių kalėjimą analizė

Šiame skyriuje pateikiama kokybinė portalo „Trip Advisor“ atsiliepimų apie Lukiškių kalėjimą analizė. Atsiliepimus rašė įvairių šalių turistai ir vietiniai lankytojai, dalyvavę ekskursijose arba aplankę kalėjimo teritoriją laisvalaikio tikslais. Atsiliepimų analizė atskleidžia, kaip lankytojai suvokia buvusio kalėjimo erdvę, kokius jausmus jiems sukelia aplinka, kaip vertina ekskursijų kokybę, gidus ir pačią kalėjimo istoriją. Analizė taip pat parodo, kaip atsiliepimų autoriai kalba apie nuteistuosius, atlikusius bausmes šiame kalėjime, ir kokias emocijas jiems kelia kontrastas tarp buvusios įkalinimo įstaigos ir dabartinės pramogų erdvės. Ši analizė leidžia stebėti, kaip buvusi bausmės atlikimo erdvė yra kultūriškai vartojama, kaip lankytojai kalba apie įkalinimą ir nuteistuosius, ir kaip buvusi kančios vieta virsta pramoginės ir kultūrinės vartosenos objektu.

5.1. Erdvės virsmas, pramogos ir netikėtumas būnant kalėjime

Ryški atsiliepimų tema yra Lukiškių kalėjimo erdvės transformacija iš įkalinimo įstaigos į kultūros centrą. Lankytojai dalyvauja ekskursijose ir naudojami kalėjimo teritorijoje veikiančiomis pramogų bei maitinimo erdvėmis. Tai, kad buvusioje bausmių atlikimo vietoje dabar vyksta koncertai, veikia barai ir kuriami meno projektai, yra nuolat aptariama lankytojų patirties dalis. Kartu su šiuo virsmu atsiliepimų autoriai išreiškia nuostabą, kad toks autentiškas kalėjimas buvo uždarytas visai neseniai, o jo erdvė per trumpą laiką įgavo visiškai kitą paskirtį. Mokslinėje literatūroje tokia transformacija aprašoma kaip procesas, kai buvusios įkalinimo vietos pereina nuo disciplinavimo ir izoliacijos infrastruktūros prie kultūrinių ir komercinių erdvių (Shehata et al., 2023), o Carlton (2024, p. 1304) pabrėžia, kad tokiose vietose neretai atsiranda disonansas tarp bandymų įamžinti trauminę istoriją ir greta esančios pramoginės infrastruktūros.

Atsiliepimuose kalėjimas apibūdinamas kaip vieta, kurioje istoriją ir šiuolaikinę kultūrą sieja neįprastas ryšys. Erdvė apibūdinama kaip „*nuostabi ir šiurpi tuo pačiu metu*“, kurioje „*lanko turistai, nuomoja renginiams, naudoja menininkai, kartais čia veikia naktinis klubas, o paskutiniu metu ir filmavimo aikštelė tokiems projektams kaip Netflix*“ (ID 59). Kitas lankytojas apibūdino kalėjimą kaip „*kažką panašaus į kultūrinį epicentrą miesto centre*“ (ID 835). Galima sakyti, kad erdvė čia tampa vartojimo objektu, kuriame laisvalaikis ir kančia egzistuoja šalia vienas kito.

Baras kalėjimo kieme yra iškalbingas šio virsmo pavyzdys. Pats faktas, jog lankytojai geria alų toje pačioje erdvėje, kurioje dar neseniai buvo kalinami žmonės, atspindi procesą, kai bausmės vieta yra „perkuriama“ ir pritaikoma laisvalaikio vartojimui. Vienas lankytojas retoriškai klausė: „*kada jūs buvote bare kalėjime? Tai tikrai unikali patirtis*“ (ID 336). Kalėjimo erdvė pritraukia ir tuos, kurie nedalyvauja ekskursijose, o vien atmosfera ir renginiai yra pakankama priežastis atvykti. Atsiliepimuose pasakojama,

kaip, neturėdami bilietų ekskursijai, žmonės „tiesiog įeina, pasidairo po meną“, geria alų kieme, „kol šalia groja roko grupė su gerbėjų minia“ (ID 572).

Kalėjimo virsmas apima ir meno kūrybą bei filmavimą. Atsiliepimuose erdvė, kuri „115 metų buvo vienas tamsiausių adresų mieste“, apibūdinama kaip atgimusi, tapusi „namais 250 kūrėjų ir menininkų“ ir filmavimo aikštele „Stranger Things“ serialui (ID 371). Tai vertinama kaip teigiamas pokytis, kai „vieta su tokia istorija dabar galėjo tapti kūrybiškumo, bendruomenės vieta“ (ID 96).

Su šiuo virsmu glaudžiai susijęs netikėtumo jausmas, kurį patiria lankytojai suvokę, kad kalėjimas buvo uždarytas visai neseniai. Atsiliepimuose nuolat kartojasi nuostaba dėl to, kad tarp kalėjimo uždarymo ir jų apsilankymo praėjo vos keli metai: „Beprotiška sakyti, kad nuo to laiko, kai kalėjimas buvo naudojamas, nepraėjo tiek daug laiko“ (ID 64), „Negaliu patikėti, kad šis pastatas buvo naudojamas kaip kalėjimas tik prieš 5 metus“ (ID 200). Tai, kad kalėjimas uždarytas neseniai kelia nuostabą, nes atvykstantys žmonės tikisi pamatyti seniai uždarytą vietą, tačiau vietoje to susiduria su neseniai veikusios įkalinimo įstaigos realybe.

Kai kurie lankytojai stebėjosi, kad tokios sąlygos egzistavo Europos Sąjungos valstybėje: „Neįtikėtina, kad kalėjimai tokie kaip šis vis dar veikė ES visai neseniai“ (ID 683). Vienas atsiliepimas apibūdino šį netikėtumą per palyginimą: „Tai tarsi aplankytum Aušvicą 1950-aisiais arba Alkatrazą 1970-aisiais“ (ID 704). Lankytojas suvokia kalėjimo unikalumą, nes erdvė dar nebuvo pertvarkyta į standartinį muziejų, todėl joje galima pajusti autentiškumą, kurio kitos panašios vietos jau nebeturi.

5.2. Kalėjimo istorija – Lietuvos istorija?

Ekskursija po Lukiškių kalėjimą atsiliepimų autorių vertinama ne tik kaip galimybė pamatyti buvusį kalėjimą, bet ir kaip būdas susipažinti su platesne Lietuvos istorija. Kalėjimas, veikęs per caro laikotarpį, nacių okupaciją, sovietmetį ir nepriklausomybės metus, gali atspindėti Lietuvos XX–XXI amžiaus istoriją. Ekskursija apibūdinama kaip „kur kas daugiau nei tik buvusio kalėjimo“ apžiūrėjimas, nes per ją „sužinojome apie Lietuvos istoriją per sovietinę ir nacių okupacijas ir tam tikrą postsovietinės kultūros jausmą per anekdotus apie buvusius nuteistuosius ir kalėjimo gyvenimą“ (ID 84). Tai vertinama kaip „savotiškas Lietuvos istorijos momentinis vaizdas, paremtas labai liūdnamis istoriniais skyriais, vykusiais šioje vietoje“ (ID 115). Tai rodo, kad kalėjimas turistams tampa kalėjimo turizmo objektu bei vieta per kurią jie susipažįsta su šalies praeitimi.

Ekskursijose gidai pasakoja apie konkrečias istorines asmenybes: „Turėjome puikią 2 valandų ekskursiją <...> Ji mums papasakojo apie Almą (vienintelę moterį, nuteistą iki gyvos galvos), parodė tipiška įrengtą kambarą“ (ID 263). Kitas rašė: „Gidas pasakoja daug įdomių istorijų apie tai, kaip buvo elgiamasi su nuteistaisiais <...> ir apie garsiausią nuteistąjį bei vienintelę moterį, nuteistą iki gyvos

galvos“ (ID 202). Tai parodo, kaip gidai per konkrečias istorijas sukuria ryšį tarp lankytojų ir praeities, tačiau, kaip pastebi Thurston (2017, p. 11), tai nėra istorijos, kurias pasakoja patys nuteistieji, o istorijos apie juos, kurias kuria gidai.

Keletas atsiliepimų pastebėjo, kad ekskursija suteikia galimybę suvokti bausmių sistemos pokyčius: „*Istoriškai svarbi vieta, kuri skatina mąstyti. Labai rekomenduojama norint suprasti mūsų laikų istoriją ir politiką*“ (ID 161). Galima sakyti, kad ekskursija ne tik informuoja apie konkrečius istorinius faktus, bet ir skatina lankytojus pamąstyti apie platesnius bausmių sistemos ir visuomenės pokyčius. Vis dėlto Musgrove (2025, p. 4) atkreipia dėmesį, kad kalėjimų muziejai linkę pabrėžti kraupias praeities bausmes kaip istoriją, nuo kurios visuomenė jau „pabėgo“, o tai gali sumažinti kritinį mąstymą apie dabartines bausmių sistemos problemas.

5.3. Komentarai apie nuteistuosius gido ir lankytojų lūpomis

Atsiliepimų autoriai aptaria nuteistuosius, atlikusius bausmes Lukiškių kalėjime. Šie komentarai atskleidžia, kaip turistai suvokia ir apibūdina žmones, kurie gyveno už kalėjimo sienų, ir kokias emocijas jiems sukelia nuteistųjų gyvenimo sąlygos. Atsiliepimuose matoma, kaip lankytojai konstruoja savo supratimą apie nuteistuosius, remdamiesi ekskursijoje pateikiamais pasakojimais. Mokslinėje literatūroje šis procesas aptariamas kaip selektyvus naratyvo kūrimas, kai nuteistieji dažniausiai vaizduojami per pasikartojančias smurto, pabėgimų ar kitų išskirtinių įvykių istorijas (Chen et al., 2016, p. 29), o jų perspektyvos apie įkalinimą ir bausmę daugumoje reprezentacijų yra nutylimos (Chen et al., 2016, p. 25).

Komentarai apie nuteistuosius kartais išreiškiami aptariant gyvenimo sąlygas. Lankytojai aprašo, kaip jiems buvo paaiškinta, „*kaip atrodė nuteistųjų gyvenimas nuo pat jų atvykimo momento, kasdienybė, skirtingos patalpos ir jų gyvenimo kokybė*“ (ID 99), o ekskursija apibūdinama kaip „*jaudinanti ir kartais slegianti*“, siūlanti „*autentišką žvilgsnį į istoriją ir kasdienį nuteistųjų gyvenimą*“ (ID 175). Tai rodo, kad nuteistųjų gyvenimo sąlygos daro stiprų emocinį poveikį lankytojams. Tačiau, kaip pastebi Johnson ir Pickin (2019, p. 15), tokiose vietose nuteistųjų balsai beveik niekada nėra girdimi tiesiogiai, todėl gidai trečiojo asmens pasakojimus paverčia pasakojimais apie nuteistuosius, kurdami naratyvą jų vardu.

Ekskursijose dėmesys sutelkiamas į konkrečias ir dažnai sensacingas nuteistųjų istorijas. Viena gidė lankytojus „*visiškai panarino į blaivinančias pastarųjų 30 metų šio griežčiausio saugumo kalėjimo istorijas*“, o „*ekskursija pilna detalių*“ apie žymiausius nuteistuosius (ID 540). Visa tai apibūdinama kaip „*žvilgsnis į pasaulį, kurio dauguma mūsų (laimei) niekada neturės patirti*“ (ID 197). Galima sakyti, kad gidai suteikia nuteistiesiems konkrečius vardus ir istorijas, kas padaro juos ne išgalvotais veikėjais, o realiais žmonėmis su konkrečiais likimais.

Atsiliepimuose taip pat aptariamas nuteistųjų išradingumas ir kasdienybės strategijos, pavyzdžiui, „*visi triukai, kuriuos nuteistieji naudojo, kad užsiimtų ir keltų sumaištį*“ (ID 406). Tai parodo, kad ekskursija pateikia nuteistuosius kaip žmones su konkrečiomis kasdienybės aktualijomis. Vis dėlto verta pastebėti, kad atsiliepimų autoriai apie nuteistuosius kalba įvairiai, nuo empatijos iki pramoginės atskirties, kai vienas juokauja: „*Mes turėjome geresnę patirtį nei nuteistieji*“ (ID 63). Šie skirtingi tonai atspindi sudėtingą lankytojų santykį su nuteistųjų pasakojimais. Lankytojai vienu metu jaučia gailestį ir smalsumą, o tai atitinka Lewis ir kt. (2025, p. 11) aprašomą baudžiamojo stebėjimo procesą, kai lankytojai vertina vietos autentiškumą remdamiesi emociniu ryšiu, tačiau išlaiko saugų atstumą, likdami praeities kančios stebėtojai.

5.4. Pasitenkinimas gidu ir humoras apie įkalinimą

Pasitenkinimas gidu yra plačiai aptariama tema atsiliepimų visumoje. Su šiuo pasitenkinimu glaudžiai susijęs humoro elementas, kuris ekskursijose atlieka svarbų vaidmenį. Lankytojai vertina gidų žinias, bet ir jų asmenybę, kalbėjimo manierą, anglų kalbos lygį, gebėjimą sukurti įtraukiančią atmosferą ir humorą, kuriuo perteikiama tamsi kalėjimo istorija.

Atsiliepimuose gidai minimi vardais ir vertinami labai aukštai. Jie apibūdinami kaip pavertę „*šią patirtį filmu*“ (ID 1), kaip „*charizmatiški*“ ir „*entuziastingi*“ (ID 10), o viena gidė „*privertė mus pajusti tikrą kalėjimo dvasią*“ ir sukūrė norą „*klausyti daugiau ir daugiau*“ (ID 51). Tai parodo, kad gidai yra ir informacijos perteikėjai, ir pagrindiniai asmenys, nuo kurių priklauso bendra ekskursijos patirtis.

Ypač turistams patinka, kai ekskursiją veda buvę Lukiškių kalėjimo darbuotojai. Buvęs prižiūrėtojas, dirbęs kalėjime „*10 metų, kol jis buvo uždarytas 2019 metais*“, apibūdinamas kaip „*nuostabiai autentiškas gidas*“, siūlantis „*2,5 valandas žandikaulį atverčiančių istorijų*“ (ID 204). Kiti lankytojai tai vadino „*pačia autentiškiausia patirtimi tikrame kalėjime*“ su pasakojimais iš gido, „*kuris čia dirbo ir turėjo susitvarkyti su žiaurumais savo rankomis*“ (ID 420), o tokie gidai vertinami, nes „*informacija yra iš pirmų rankų*“ (ID 244). Galima sakyti, kad buvusių darbuotojų dalyvavimas ekskursijose suteikia joms papildomo autentiškumo ir paverčia jas ir istoriniu pasakojimu, ir asmeniniu liudijimu. Lewis ir kt. (2025, p. 11) pastebi, kad baudžiamojo stebėjimo kontekste lankytojai vertina paveldo vietos autentiškumą remdamiesi emociniu ryšiu ir būtent buvusių prižiūrėtojų pasakojimai tą ryšį sustiprina.

Su gidų darbu neatsiejamai susijęs humoro elementas. Gidai sugeba tamsią kalėjimo istoriją perteikti su humoru, kas padeda lankytojams emociškai susitvarkyti su sunkia informacija. Humorą apibūdinamas kaip gebėjimas „*išlaikyti, kad nepasidarytų per daug depresyvu, retkarčiais numesdamas juoką*“ (ID 30), o gidų „*sausas humoras*“ balansuojamas „*su neįtikėtinai geromis žiniomis apie istoriją*“

(ID 69). Humoras kartais apibūdinamas kaip šurpus, kai gidė „yra juokinga šurpiu būdu“ ir „pasakoja istoriją linksmiau, su juoku ar ironišku posūkiu, bet kai supranti, ką ji ką tik pasakė, tai yra absoliučiai šurpu“ (ID 657). Svarbu, kad gidai „padarė ekskursiją labai juokinga, nesumenkindami temos rimtumo“ (ID 234). Kartais naudojami ir teatrališki elementai, kai gidė „atgaivino pastatą savo juokais, istorija, grasinimais (kad paliks mus užrakintus!) ir pasakojimais“ (ID 452). Tai rodo, kad gidai kartais naudoja „prižiūrėtojų“ elementus, tarsi „grasina“ lankytojams, kas sukuria žaismingą ir nerimą keliantį efektą.

Specifiniai humoro momentai taip pat minimi: „Mano mėgstamiausias naujas terminas yra kalėjimo kišenė“ (ID 144), kuris nusako būdą, kuriuo nuteistieji slėpdavo draudžiamus daiktus. Kitas lankytojas juokavo: „Tik čia galite sužinoti, kiek mobiliųjų telefonų gali slapta tilpti nuteistojo kūne“ (ID 569). Šis humoras rodo, kaip įkalinimo kasdienybės detalės, kurios savo prigimtimi yra sunkios ir neretai žeminančios, ekskursijos kontekste paverčiamos pramoginiu turiniu. Chen ir kt. (2016, p. 31) panašiai pastebi, kad nuteistųjų patirtys tokiose erdvėse neretai virsta iš skausmo naratyvų į jaudinančias istorijas lankytojų pramogai.

5.5. Erdvės sunkumas, šurpumas ir kalėjimo turizmas

Nors Lukiškių kalėjimas šiandien veikia kaip kultūros centras, atsiliepimų autoriai pabrėžia, kad erdvė vis dar turi niūrų ir slegiantį pobūdį. Lankytojai apibūdina kalėjimo aplinką, tokią kaip tamsūs koridoriai, siauros kameros, spygliuotos vielos ir specifinis kvapas, kaip keliančią stiprias emocines reakcijas. Turner ir Peters (2017, p. 21) pastebi, kad tokiose vietose yra tam tikras „malonumas“ lankytojams, žinant, kad šiuos vaidmenis, bausmes ir patį kalėjimą galima palikti ir sugrįžti į kasdienį gyvenimą po apsilankymo. Būtent šis saugumo pojūtis leidžia lankytojams mėgautis šurpumu.

Erdvė apibūdinama dvejopai, kai šurpumas ir grožis egzistuoja kartu. Kalėjimas atrodo „toks bauginantis ir kartu toks gražus“ (ID 368), o naktinė tamsa „pabrėžė kontrastą tarp Kalėdų puošmenų ir grubios kalėjimo aplinkos“ (ID 49). Tai parodo, kad erdvės šurpumas turistams nėra trūkumas, o priešingai, jis yra tai, kas suteikia vietai jos specifinį patrauklumą. Atsiliepimuose naudojami įvairūs žodžiai apibūdinti atmosfera: vieta vadinama „šurpia“ (angl. *spooky*), „baisia“ (angl. *scary*), „niūria“ (angl. *grim, depressing*), „bauginančia“ (angl. *intimidating, frightening*), „tamsia“ (angl. *dark*), sukeliančia „drebulį“ (angl. *chills, shiver*). Erdvė apibūdinama kaip „šurpi vieta, baisios istorijos, nepamirštama ekskursija“ (ID 317), o „rūsio kameros sukelia šurpulį“ (ID 586). Galima sakyti, kad šie apibūdinimai atskleidžia dviprasmiškumą, nes lankytojai erdvę vertina ir kaip nemaloniją, ir kaip patrauklią būtent dėl to nemalonumo.

Kvapas yra specifinis erdvės elementas, kuris palieka stiprų įspūdį: „Nors kalėjimas buvo uždarytas 2019 metais, vis dar galima pajusti (ir užuosti), koks čia buvo gyvenimas“ (ID 384). Kitas

pastebėjo: „Kvapas įsismelkia giliai... laisvė gali atrodyti kaip kitokia patirtis“ (ID 691). Kvapas tampa ryšiu su praeitimi, nes tai yra pojūtis, kurio negali atkurti jokia ekspozicija, ir jis suteikia erdvei papildomo autentiškumo, nors ir nemalonaus.

Naktinės ekskursijos apibūdinamos kaip ypač stiprios emociškai, nes „tušti kalėjimo koridoriai ir žibintuvėliai taip pat prideda jaudulio“ (ID 762). Kai kurie lankytojai negalėjo eiti į naktinę ekskursiją, nes „pati vieta yra tokia baisi, kokia tik gali būti“ (ID 602). Erdvė nėra tinkama visiems, nes „tikrai nėra skirta jautresniems žmonėms“, kadangi „buvo istorijų, kad kažkas verkė ar pasijuto blogai dėl kai kurių pasakojimų“ (ID 242). Šį erdvės dvilypumą apibendrina vieno lankytojo pastaba: „Ši vieta yra baisi ir nuostabi tuo pačiu metu“ (ID 461). Tai galima interpretuoti kaip procesą, kai bausmės erdvės tamsa ir šiurpumas tampa tuo, kas pritraukia lankytojus, o ne atgraso juos. Kančios ir bausmės ženklai erdvėje veikia kaip traukos elementai. Turner ir Peters (2017, p. 24) pastebi, kad lankytojai gali apeiti diskomforto ir siaubo atmosferas paprasčiausiai išeidami, o skirtingai nuo jų, nuteistieji tokios galimybės neturėjo (Turner, Peters 2017, p. 26-27).

5.6. Nepalankios sąlygos ir nepasitenkinimas turu

Nors absoliuti dauguma atsiliepimų apie Lukiškių kalėjimą yra teigiami, yra ir kitokių patirčių, kuriose lankytojai išreiškia nusivylimą įvairiais ekskursijos ar kalėjimo aspektais. Šie kritiniai atsiliepimai atskleidžia tam tikras problemas, susijusias su infrastruktūra, taisyklėmis, organizavimu ir bendravimu su personalu.

Fotografavimo draudimas kalėjimo viduje yra keliantis nusivylimą. Vienas lankytojas piktinosi: „Nesivarginkite. Įėjau ir išėjau iš vietos per 20 sekundžių. Prie 20 eurų kainos ir draudimo fotografuoti <...> pagalvojau, kam čia vargti? <...> buvau labai neigiamai pasitiktas jau įeinant į kalėjimą. 'Jokių nuotraukų! Jokių kamerų!' šiuos žodžius man šaukė du darbuotojai“ (ID 265). Kitas buvo nepatenkintas: „Visiškai nesuprantama, kad negalima laisvai fotografuoti. Mes ką tik buvome KGB muziejuje ir ten nebuvo jokių apribojimų, o ten vyko daug blogesnių dalykų“ (ID 88). Trečias rašė, kad buvo „nusivylęs“, nes „20 eurų mokestis buvo per didelis už kokybę <...>. Ir jums neleidžiama daryti jokių nuotraukų“ (ID 239).

Kalėjimo infrastruktūra, tai yra laiptai, tamsūs koridoriai ir nelygūs paviršiai, kai kuriems lankytojams kelia nepatogumą ir saugumo klausimų: „Buvome nuvesti į labai tamsų koridorių ir nurodyti įjungti telefonų žibintuvėlius <...> Tada buvome nuvesti žemyn tamsiais laiptais, kurie buvo nelygūs ir todėl potencialiai pavojingi“ (ID 78). Kitas pastebėjo, kad vieta yra „neprieinama žmonėms su ribotu judumu ir ne vaikams“ (ID 805).

Keletas atsiliepimų autorių buvo nepatenkinti turo turiniu ir organizavimu: „*Mūsų gidas vedė mus be galo lėtai per didelį kompleksą, apsimetinėdamas, kad tai kažkoks vaiduoklių turas. Visiškas asmeninių istorijų trūkumas apie tai, kodėl žmonės čia buvo, kad lankytojas negalėtų užjausti*“ (ID 268). Pastarasis pastebėjimas yra reikšmingas, nes lankytojas tiesiogiai kritikuoja ekskursijos gebėjimą perteikti nuteistųjų patirtis. Bond (2022, p. 19) pastebi, kad siekdami pritraukti lankytojus, muziejai dažnai remiasi jų lūkesčiais, siūlydami „vaiduoklių turus“ ar kitas tamsaus turizmo veiklas, kas nutolina nuo realių įkalinimo patirčių.

Organizacinės problemos taip pat minimos: „*Kai įėjome, nebuvo jokių nuorodų ir tiesiogine prasme nė vieno, ko paklausti, kur prasideda ekskursija*“ (ID 299). Vienas atsiliepimas išreiškė nusivylimą pačiu erdvės virsmu iš etinės perspektyvos: „*Esu nustebęs, kad ši depresyvi vieta, kuri sustiprina neigiamus šalies <...> įspūdžius, laikoma geriausiu dalyku, kurį galima pamatyti Vilniuje*“ (ID 271). Tai parodo, kad kalėjimo, kaip turistinės ir kultūrinės erdvės, valdymas vis dar susiduria su tam tikrais iššūkiais.

Apibendrinant, kokybinė „Trip Advisor“ atsiliepimų apie Lukiškių kalėjimą analizė atskleidžia daugiasluoksnę lankytojų patirtį, kurioje persipina pramoginiai, edukaciniai ir emociniai aspektai. Lukiškių kalėjimas, kaip buvusi bausmių atlikimo vieta, virtusi kultūros centru, sukuria kontekstą, kuriame turistai susiduria su tamsia istorija, bet kartu mėgaujasi pramogomis, humoru ir bendruomeniškumu.

Analizė parodė, kad stipri lankytojų patirties dalis yra pats erdvės virsmas, tai yra transformacija iš veikiančio kalėjimo į kultūrinį centrą su barais, koncertais ir meno erdvėmis. Šis virsmas lankytojams yra ir žavingas, ir stebinantis, ypač atsižvelgiant į tai, kad kalėjimas buvo uždarytas tik 2019 metais. Erdvės autentiškumas, neremontuotos kameros, tamsūs koridoriai, specifiniai kvapai, sukuria pojūtį, kuris skiriasi nuo įprastų muziejinių patirčių, tačiau toks virsmas neišvengiamai kuria ir disonansą tarp atminties ir pramogos (Carlton, 2024).

Ekskursijų gidai yra svarbus teigiamos patirties elementas. Jų žinios, humoro jausmas, gebėjimas perteikti sudėtingą istoriją įtraukiančiu pasakojimu nuolat minimi. Ypač vertinami gidai, kurie patys dirbo kalėjime prižiūrėtojais, nes jų pasakojimai iš pirmų rankų suteikia ekskursijai papildomo autentiškumo. Gidų pasakojamos nuteistųjų istorijos padeda lankytojams geriau suvokti, kokie žmonės čia gyveno ir kaip jie prisitaikydavo prie kalėjimo sąlygų. Vis dėlto šie pasakojimai kuriami gidų, o ne pačių nuteistųjų (Thurston, 2017). Tuo pat metu erdvės šiurpumas ir slegiantis pobūdis yra neatsiejama patirties dalis, nes kalėjimas apibūdinamas kaip bauginantis, šiurpus, tamsus ir kartais persekiojantis, tačiau būtent šios savybės lankytojams yra tai, ko jie ieško ir kas padaro vietą išskirtine.

Analizė taip pat atskleidė ir kitą patirties pusę: daliai lankytojų nepatogumą kelia fotografavimo draudimai, kalėjimo infrastruktūros netinkamumas, organizacinės problemos ir pavieniai nemalonaus bendravimo su personalu atvejai. Nors šie atsiliepimai sudaro mažumą, jie liudija, kad kalėjimo, kaip turistinės erdvės, valdymas susiduria su iššūkiais derinant autentišką erdvę su lankytojų lūkesčiais ir komfortu.

Diskusija

Šio tyrimo analizė atskleidė, kad Lukiškių kalėjimo reprezentacija po jo uždarymo pasižymi tiek bendromis tendencijomis, kurias identifikuoja literatūra apie buvusių įkalinimo vietų transformaciją, tiek specifinėmis ypatybėmis, būdingomis konkrečiam Lukiškių kalėjimo kontekstui.

Viena iš temų, jungiančių analizės rezultatus su teorine dalimi, yra erdvės ir funkcijos transformacijos paradoksas. Teorinėje dalyje aptarta, kad buvusios įkalinimo vietos patiria esminę funkcinę kaitą – iš disciplinavimo ir izoliacijos infrastruktūros jos virsta kultūrinėmis, komercinėmis ar pramogų erdvėmis (Shehata, Sarvimäki, Langston 2021). Lukiškių kalėjimo atveju ši transformacija taip pat pasireiškia: erdvė oficialiai pateikiama kaip pramogų ir kultūros centras, kuriame vyksta koncertai, festivaliai, ekskursijos ir kiti renginiai. Tačiau analizė atskleidė esminį prieštaravimą, kuris praturtina teorinę perspektyvą. Nors masinėse medijose pabrėžiama, kad Lukiškės yra uždarytas kalėjimas, kurio erdvė dabar tarnauja visiškai kitam tikslui, pati ši erdvė ir joje vykstančios veiklos nuolat yra apibūdinamos ir patiriamos per kalėjimo prizmę. Tai matyti visose trijose analizuotose reprezentacijos formose: „TripAdvisor“ atsiliepimuose lankytojai savo patirtį nuolat sieja su kalėjimo atmosfera ir vaizdiniais, masinių medijų publikacijose erdvė pristatoma akcentuojant jos kalėjimo praeitį, o ekskursijų metu gidai aktyviai atkuria kalėjimo praktikas. Kalėjimo tapatybė išlieka svarbia erdvės dalimi, nepaisant to, kad erdvė yra perkvalifikuota. Tai dera su Carlton (2024) aprašytu Pentridge kalėjimo atveju, kur bandymai sukurti naują erdvės tapatybę yra apsunkinami neišnykstančios kalėjimo praeities. Lukiškių atveju kalėjimas nėra vien nepageidaujama praeities „liekana“, o aktyviai viešinamas ir iš naujo konstruojamas erdvės bruožas, kuris padeda pritraukti lankytojus ir kurti unikalią vietos atmosferą.

Ši kalėjimo tapatybė pasireiškia per performatyvias praktikas, kurios tiesiogiai atliepia teorinėje dalyje aptartą baudžiamojo stebėjimo konceptą (Mussell et al. 2022). Analizė parodė, kad Lukiškių erdvėje ekskursijas vedantys gidai dažnai perima prižiūrėtojų vaidmenį – jų elgesys, intonacijos, komandiniai nurodymai imituoja kalėjimo personalo praktikas, taip sukuriant performatyvų santykį, kuriame lankytojas netiesiogiai patenka į nuteistojo poziciją. „TripAdvisor“ atsiliepimų analizė taip pat parodė, kad lankytojai Lukiškių kalėjimą dažnai vertina per autentiškumą ir emocinę patirtį. Atsiliepimuose nuolat akcentuojami tamsūs koridoriai, kamerų kvapas, buvusių kalėjimo prižiūrėtojų vedamos ekskursijos ir jausmas, kad kalėjimas buvo uždarytas visai neseniai. Panašiai ir atlikėjai, rengiantys koncertus ar kitus pasirodymus Lukiškių kalėjime, savo kūryboje ar sceniniuose pasirodymuose referuoja į kalėjimo tematiką – mini įkalinimo patirtis ar žaidžia su laisvės atėmimo metaforomis. Šios praktikos atsispindi Mussell ir kt. (2022) aprašytame koncerte, kuriame atlikėjai

imitavo nuteistuosius ir prižiūrėtojus, o kalėjimo simbolika buvo naudojama kaip komercinė ir pramogos priemonė. Lukiškių kontekste šis procesas turi svarbų skirtumą – jis vyksta ne viename renginyje, o per daugybę skirtingų veiklų, todėl kalėjimo tematika tampa nuolatinio erdvės elementu.

Analizėje aprašoma tema, susijusi su emociniu poveikiu ir „saugaus pavojaus“ patirtimi, taip pat dera su teorinėmis įžvalgomis, tačiau Lukiškių atveju atsiskleidžia tam tikri niuansai. Lewis, Channing ir Smith (2025) bei Turner ir Peters (2017) aprašytas mechanizmas, kuriame lankytojai patiria baimę, smalsumą ar diskomfortą kontroliuojamoje aplinkoje ir žinodami, kad gali bet kada palikti erdvę, veikia ir Lukiškių kalėjime. Analizė rodo, kad Lukiškių kalėjimo reprezentacijose šalia „saugaus pavojaus“ patirties taip pat pasireiškia pramogos ir ironijos elementai. Lukiškėse kalėjimo erdvė tampa ne tiek siaubo ar diskomforto šaltiniu, kiek savotiška kultūrine erdve, kurioje bausmės vaizdiniai yra pateikiami ir integruojami į pramoginę ar meninę patirtį. Tai primena Carlton (2024) aprašytas „kalėjimų turizmo teminį parką“, nes Lukiškių atveju ši dinamika pasireiškia per platesnį veiklų spektrą, apimančią ekskursijas, koncertus, meno parodas, gastronominius renginius ir kitas kultūrines iniciatyvas.

Kita svarbi dalis yra naratyvo ir reprezentacijos klausimas. Teorinėje dalyje aptarta, kad buvusių kalėjimų reprezentacijos remiasi selektyviais naratyvais, kurie išryškina tam tikras istorijas ir nutyli kitas (Fuggle 2022; Musgrove 2025). Analizė parodė, kad Lukiškių atveju ši selektyvumo dinamika veikia specifiškai – dominuojantis naratyvas telkiasi apie kalėjimo kaip griežtos ir bauginančios institucijos vaizdinį, kuriame akcentuojami kontrolės, izoliacijos ir disciplinos aspektai. Tuo tarpu, kasdienės nuteistųjų patirtys, struktūriniai baudžiamosios sistemos klausimai ar socialinio teisingumo problematika lieka paraštėse. Tai atitinka Chen ir kt. (2016) pastebėjimą, kad kalėjimų muziejuose nuteistieji dažniausiai vaizduojami kaip pavojingi, o jų patirtys paverčiamos pramoginiu turiniu. Lukiškių atveju ši tendencija papildoma tuo, kad patys kultūriniai veikėjai, tai atlikėjai, gidai, renginių organizatoriai tampa aktyviais šio naratyvo kūrėjais, o ne vien jo perteikėjais. Jų kūrybiniai pasirinkimai referuoti į kalėjimo tematiką, net kai tai nėra tiesiogiai susiję su renginio turiniu, rodo, kad kalėjimo vaizdinys funkcionuoja kaip kultūrinis aspektas, kuris suteikia erdvei išskirtinumo ir patrauklumo.

Politinis ir ekonominis Lukiškių transformacijos kontekstas atskleidžia tiek panašumus, tiek skirtumus, lyginant su literatūroje aptariamais buvusių kalėjimų transformacijos atvejais. Bond (2022) ir Karami (2022) akcentuoja, kad kalėjimų muziejai yra politinės erdvės, kuriose komerciniai interesai ir finansavimo spaudimas formuoja reprezentacijos ribas. Lukiškių atveju šis spaudimas pasireiškia per poreikį erdvę padaryti gyvybingą, kas skatina rinktis tokias veiklas, kurios pritraukia lankytojus. Tačiau, skirtingai nei daugelyje literatūroje analizuojamų atvejų, kur kalėjimai buvo paversti muziejais su nuosekliu istoriniu naratyvu, Lukiškių kalėjimas veikia kaip daugiafunkcė kultūrinė erdvė be vieno

dominuojančio naratyvo. Lukiškių kalėjimo transformaciją formuoja ir istorinės atminties klausimai, ir poreikis erdvę paversti patrauklia kultūrine vieta. Dėl to kalėjimo praeitis tampa naudojamu ir nuolat atkuriamu kultūriniu elementu, kurį gidai, atlikėjai, renginių organizatoriai ir patys lankytojai, interpretuoja įvairiomis formomis.

Apibendrinant, skirtingos Lukiškių kalėjimo reprezentacijos – ekskursijos, koncertai, meno renginiai ir masinių medijų straipsniai prisideda prie kultūrinio bausmės vaizdinio kūrimo. Gidai, atlikėjai ir kiti kultūriniai veikėjai įvairiomis formomis atkuria kalėjimo praktikų elementus, todėl bausmės tematika išlieka matoma ir po institucijos uždarymo. Kalėjimo erdvė ir su ja susiję vaizdiniai taip pat tampa pramoginės ir emocinės patirties dalimi. Jie pateikiami taip, kad skatintų lankytojų smalsumą, įsitraukimą ir emocinį poveikį. Kartu reprezentacijose dažniau akcentuojami dramatiški, bauginantys ar išskirtiniai kalėjimo aspektai, o kasdienė nuteistųjų patirtis bei platesnės baudžiamosios sistemos problemos lieka mažiau matomos. Dėl to, transformavus Lukiškių kalėjimą į kultūros ir pramogų erdvę, kalėjimo tapatybė išlieka pagrindiniu šios vietos suvokimo ir reprezentavimo elementu.

Išvados

1. Teorinė analizė parodė, kad buvusių įkalinimo vietų transformacija į kultūrinės, muziejines ar pramogų erdves yra neišvengiamai susijusi su selektyviu pasakojimo formavimu, baudžiamojo stebėjimo praktikomis, politiniais ir ekonominiais interesais bei erdvės funkcijos kaita, kuri kartu kuria specifinį kultūrinį bausmės vaizdinį.
2. Baudžiamojo stebėjimo ir „saugaus pavojaus“ konceptai atskleidžia, kad buvusiose įkalinimo erdvėse lankytojai tampa bausmės žiūrovais ir vartotojais, kurie patiria kontroliuojamą emocinį poveikį, tačiau šis neskatina gilesnio supratimo apie baudžiamąją sistemą, o veikiau paverčia bausmės istoriją vartojama patirtimi.
3. Masinių medijų analizė atskleidė, kad Lukiškių kalėjimas portaluose vaizduojamas dvejopai: vienu metu kaip atgimusi kultūros erdvė, kitu kaip niūri vieta su slegiančia istorija. Nuteistieji dažniausiai vaizduojami per sensacingas antraštes apie „žiauriausius nusikaltėlius“, kalėjimo erdvė neretai pasitelkiama humorui, ironijai ir pramoginiam kontekstui kurti, o didžioji dalis straipsnių apie Lukiškes yra apie kalėjime vykstančius renginius, kuriuose kalėjimas tampa vietos žymekliu, suteikiančiu papildomo emocinio krūvio.
4. Ekskursijų stebėjimo analizė atskleidė, kad gidai aktyviai atkuria kalėjimo praktikas: imituoja prižiūrėtojų elgseną, naudoja komandines intonacijas ir pasakoja apie dramatiškus įvykius bei išskirtinius nuteistuosius. Kasdienė nuteistųjų patirtis ir struktūriniai baudžiamosios sistemos klausimai lieka paraštėse, o kalėjimas pateikiamas kaip šiurpus ir įtraukiantis reginys.
5. „TripAdvisor“ atsiliepimų analizė parodė, kad lankytojai savo patirtį nuosekliai sieja su kalėjimo atmosfera ir „tikros kalėjimo dvasios“ pajutimu. Ypač vertinami buvę kalėjimo darbuotojai kaip gidai, o tamsus humoras laikomas viena stipriausių ekskursijos savybių. Lankytojai pabrėžia kontrastą tarp buvusios įkalinimo įstaigos ir dabartinės pramogų erdvės su baru ir koncertais, tačiau šis kontrastas dažniau kelia nuostabą nei kritinę refleksiją.
6. Ateities tyrimuose būtų tikslinga išplėsti analizę į lankytojų perspektyvą, tiriant, kaip skirtingų socialinių grupių lankytojai interpretuoja ir reflektuoja savo patirtį Lukiškių kalėjimo erdvėje, kokį poveikį jiems daro performatyvios praktikos ir selektyvūs pasakojimai. Taip pat naudinga lyginti Lukiškių atvejį su kitomis posovietinėmis buvusių įkalinimo vietų transformacijomis Vidurio ir Rytų Europoje. Tolimesniuose tyrimuose būtų tikslinga tirti Lukiškių kalėjimo gidų ar/ir buvusių prižiūrėtojų nuomones ir patirtis.

Bibliografija

1. Astudillo, F. J., Hunt, C. A., Aizpurúa, I. I. et al. 2024. From Prison Islands to Island Paradises: Are Violent Histories Being Overwritten with Nature-Based Tourism Imaginaries?. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 26(2-3), p. 243-265.
2. Bond, D. 2022. Changing the Narrative of Incarceration: Ethical Interpretation of Prison Museums. *MuseumsForward* 2(3), p. 1-29
3. Carlton, B. 2024. Heritage, resistance and dissonance: reconstructing Pentridge in a prison tourism theme park. *International Journal of Heritage Studies*, 30(11), p. 1304-1323.
4. Channaveer, R. M., Baikady, R., Rezaul, et al. 2022. Principles of Social Research Methodology.
5. Chen, A., Fiander, S., Piché, J., et al. 2016. Captive and captor representations at Canadian penal history museums. *Qualitative sociology review*, 12(4), p. 22-42.
6. Farid, S. 2022. Observation. In *Principles of Social Research Methodology* p. 365-375. Singapore: Springer Nature Singapore.
7. Fuggle, S. 2022. From green hell to grey heritage: Ecologies of colour in the penal colony. *Interventions*, 24(6), p. 897-916.
8. Gemius Audience. (2025). Brands. Prieiga per internetą: <https://e-public.gemius.com/lt/rankings/9790> [žiūrėta 2026 m. gegužės 27 d.]
9. Hossain, M. I., Mehedi, N., and Ahmad, I. 2022. Designing a research proposal in qualitative research. In *Principles of Social Research Methodology* p. 263-277. Singapore: Springer Nature Singapore.
10. Johnson, D., and Pickin, R. 2019. Suffering on Display. An Argument for Historical Nuance in British Prison Museums. *Crime, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies*, 23(1), p. 5-26.
11. Karami, S. 2022. No longer a prison: the logistics and politics of transforming a prison as work of architecture. *Space and Culture*, 25(3), p. 415-433.
12. Lease, B. 2023. Theatricality & Spectacle: The Museum as Object. In *Staging Difficult Pasts* p. 38-52. Routledge.
13. Lennon, J. J., and Tiberghien, G. 2022. Ambiguity and dilution in Kazakhstan's Gulag heritage. *Tourism Recreation Research*, 47(5-6), p. 470-482.
14. Lewis, S., Channing, I., and Smith, O. 2025. 'Less museum and more like Disney' The infantilisation of dark histories: Objective violence at Bodmin Jail. *Crime, Media, Culture*, 17416590251351465.

15. Musgrove, N. 2025. Narrative and counter-narrative: Reinscribing carceral welfare histories at the old Melbourne Gaol. *Incarceration*, 6, 26326663251383650.
16. Mussell, L., Piché, J., Walby, K., et al. 2022. 'A prison is no place for a party': Neoliberalism, charitable fundraising, carceral enjoyments and abolitionist killjoys. *Contemporary Justice Review*, 25(1), p. 56-81.
17. Preiser, R., García, M. M., Hill, L. et al. 2021. Qualitative content analysis. In Biggs, R., de Vos, A., Preiser, R., Clements, H., Maciejewski, K. and Schlüter, M. (eds.) *The Routledge handbook of research methods for social-ecological systems*. London, New York: Routledge, p. 270–281.
18. Reeves, A., and Heath-Kelly, C. 2020. Curating conflict: Political violence in museums, memorials, and exhibitions. *Critical Military Studies*, 6(3-4), p. 243-253.
19. Shehata, W., Langston, C., Sarvimäki, M., et al. 2023. Challenging uncomfortableness: the adaptive reuse of Bendigo Gaol into Ulumbarra Theater and School. *Heritage & Society*, 16(2), p. 109-133.
20. Shehata, W., Sarvimäki, M., and Langston, C. 2021. From hard bed to luxury home: the metamorphosis of HM prison pentridge. *Time and Mind*, 14(1), p. 135-167.
21. Thurston, H. 2017. Museum ethnography: Researching punishment museums as environments of narrativity. *Methodological Innovations*, 10(1), 2059799117720615.
22. Turner, J., and Peters, K. 2015. Unlocking carceral atmospheres: Designing visual/material encounters at the prison museum. *Visual Communication*, 14(3), p. 309-330.

Priedai

Kodų medis Nr. 1

Kalėjimo erdvė prieš uždarymą
Kalėjimo istorija ir kilmė
Lukiškių kalėjimas prieš uždarymą
Žymūs nuteistieji
Nemaloni kalėjimo erdvė
Politika, ekonomika ir atminties kontrolė
Politiniai uždarymo aspektai
Ekonominiai uždarymo aspektai
Kalėjimo uždarymo procesas
Diskusijos dėl kalėjimo ateities
Nuomos konkursai ir investicijos
Kalėjimo erdvė po uždarymo
Kalėjimo transformacija po uždarymo
Nauji kalėjimo apibūdinimai
Nemaloni / šiurpi kalėjimo atmosfera
Apsilankymo kalėjime patirtys
Nuteistųjų reprezentacija
Nuteistųjų apibūdinimai
Nuteistųjų perkėlimas po uždarymo
Nuteistųjų skundai ir institucijų reakcijos
Požiūris į nuteistuosius
Kalėjimas kaip scena: renginiai ir kultūra
Koncertai Lukiškių kalėjime
Parodos/Instaliacijos
Spektakliai/teatras
Filmai ir filmavimai

Kalėjimas kaip renginių erdvė
Humoras, ironija ir visuomenės reakcijos
Juokeliai ir ironija apie kalėjimą
Nuostaba dėl kalėjimo transformacijos
Kalėjimo ir laisvės priešprieša
Nepritarimas transformacijai
Nepritarimas esamai pertvarkai
Kritika dėl istorijos ištrynimo
Kaimynų nepasitenkinimas ir triukšmas
Paveldo ir autentiškumo išsaugojimo reikalavimai

Kodų medis Nr. 2

Erdvės virsmas ir pramogos
Erdvės transformacija po uždarymo
Barai, koncertai ir renginiai
Menas ir filmavimai kalėjime
Erdvės netikėtumas
Kalėjimo istorija ir edukacija
Kalėjimo ir Lietuvos istorija
Istorinės asmenybės ir pasakojimai
Nuteistųjų reprezentacija
Komentariai apie nuteistuosius
Nuteistųjų gyvenimo sąlygos
Nuteistųjų kasdienybė ir strategijos
Požiūris į nuteistuosius
Gidai ir humoras
Pasitenkinimas gidu
Buvę prižiūrėtojai kaip gidai
Humoras ekskursijose

Šiurpus / ironiškas humoras
Erdvės šiurpumas ir emocijos
Erdvės sunkumas / šiurpumas
Bauginanti kalėjimo atmosfera
Tamsa, kvapai ir autentiškumas
Nepasitenkinimas ir nepalankios sąlygos
Nepasitenkinimas turu
Fotografavimo draudimai
Nepalankios sąlygos turui